

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparслан.edu.tr

ISSN : 3023-5375
Cilt / Volume : 3
Sayı / Issue : 1
Ay / Month : Ocak / January
Yıl / Year : 2025
Mevsim / Season : Kış / Winter

ORAFAM JOURNAL

ORTADOĞU ve AFRİKA

ARAŞTIRMA ve UYGULAMA

MERKEZİ DERGİSİ

MIDDLE EAST and AFRICA

RESEARCH CENTER JOURNAL

VOLUME 3, ISSUE 1 – JANUARY 2025
CİLT 3, SAYI 1 - OCAK 2025

Editör / Editor

Prof. Dr. Sabit Duman

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Eda Yuca

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/orafam>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **ORAFAM JOURNAL** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **ORAFAM JOURNAL** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

Baş Editör

Prof. Dr. Sabit DUMAN
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Serhat Aras TUNA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Alan Editörleri

Doç. Dr. Mustafa ŞAHİNER
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim BİNGÖL
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali Suat GÖZCÜ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bilal ALTAN
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Suna ALTAN
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin BAYRAM
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

Dil Editörleri

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Muhammet YÜCEL
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Eda YUCA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah Kıran, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
a.kiran@alparslan.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Özden, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye,
memetozden@yahoo.com

Prof. Dr. Saime Yüceer, Uludağ Üniversitesi, Türkiye,
syuceer@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Nergiz Ahundova, Azerbaycan, nargiz070859@gmail.com

Prof. Dr. Prigarin Alexandr, Russian State Humanitarian University,
Rusya, prigarin.alexand@gmail.com

Prof. Dr. Şarika G. Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sarika.
berber@hbv.edu.tr

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi, Türkiye,
tfertan@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi, Türkiye,
yahya.baskan@inonu.edu.tr

Prof.Dr. Yadgar Rasool Hamad Ameen, Soran University, Irak, yadgar.
ameen@soran.edu.iq

Doç. Dr. Gökhan Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Göknur Akçadağ, Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye,
goknur.akcadag@nisantasi.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Özalper, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
m.ozalper@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Hasan Taşkiran, Bitlis Eren Üniversitesi, Türkiye,
htaskiran@beu.edu.tr.

Doç. Dr. İrşad Sami Yuca, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
s.yuca@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Emin Purçak, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
me.purcak@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Natalya P. Bevzyuk , Odesa İ. İ. Mechnykov National University,
Ukranya, bern_bevzuk@ukr.net

Dr. Hannah Muzee, University of Yaoundé II, Kamerun,
muzhann2002@gmail.com

Dr. Ibrahim Ousseini Issa, Djibo Hamani Tahoua Ünivetsite, Nijer,
ibrahim.ousseini-issa@etu.univ-cotedazur.fr

Dr. Minga Mbweck Kongo, University of Cape Town, Güney Afrika,
kongominga@yahoo.ca

Dr. Smphiwe Tsawu, University of Cape Town, Güney Afrika,
stsawutshawe@gmail.com

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Alparslan Öztürkçi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Doç. Dr. Ahmet İlyas, Harran Üniversitesi Türkiye.

Doç. Dr. Canser Kardaş, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Mehmet Salmazzem, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Erdal Çiftçi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Elçin Neciyev, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Esra Çıplak, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Suna Altan, Iğdır Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Zafer Çil, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

İletişim Bilgileri

Editör

Prof. Dr. Sabit Duman
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
sabit.duman@alparslan.edu.tr

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Serhat Aras TUNA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
s.bingul@alparslan.edu.tr

Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
g.firat@alparslan.edu.tr

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi
Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Ocak 2025 - Cilt. 3- Sayı. 1

ORAFAM Journal - Muş Alparslan University
Middle East and African Research Center Journal
January 2025- Volume. 3 - Issue. 1

Hakemler - Referees

VOLUME 3, ISSUE 1 – JANUARY 2025

CİLT 3, SAYI 1- OCAK 2025

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erkan Bedirhanoglu / Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Muammer Özdemir / Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zafer Çil / Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Güneş / Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. 1861'den Önce Yakın Doğu'da Amerikan Nüfuzu.....1
American Influences in the Near East before 1861

Celal Öney

2. Kilise, Devlet Ve Kutsal Topraklar: Filistin'de İngiliz İmparatorluk Politikasına Protestan Yaklaşımlar, 1917- 194813
Church, State, and the Holy Land: British Protestant Approaches to Imperial Policy in Palestine, 1917–1948

Celal Öney

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

04/10/2024

Kabul edildi.
Accepted

14/06/2024

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Translated Paper

1861'den Önce Yakın Doğu'da Amerikan Nüfuzu

American Influences in the Near East before 1861

Öz

Osmanlı Amerikan ilişkilerinin incelendiği bu araştırmada Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı sularındaki ticaret hayatına nasıl başladıkları, başta İzmir, İstanbul ve Beyrut olmak üzere Amerikalı tüccarların bu liman şehirlerinde nasıl örgütlendiklerini, Osmanlı siyasi eliti ile nasıl ilişki kurdukları ve bu ilişkinin Osmanlı topraklarında tarım, gemicilik maden, eğitim ve kültür alanlarına nasıl etki ettiği üzerinde durulmaktadır. Ticaretin yanı sıra araştırmanın üzerinde yoğunlaştığı bir diğer önemli konu ise 1820 yılından itibaren başta Osmanlı'nın Arap coğrafyası olmak üzere ve sonrasında Anadolu'nun dört bir köşesine yayılan Amerikan eğitim ve sağlık kurumlarının ne amaçla ve nasıl yayıldığı konusudur. **Anahtar**

Kelimeler: Amerikan misyonerleri, Osmanlı, Ticaret, Amerika, Protestanlık, Misyonerlik

Abstract

This research, which examines Ottoman-American relations, focuses on how American merchant ships started their trade life in Ottoman waters, how American merchants, especially in İzmir, İstanbul and Beirut, were organised in these port cities, how they established relations with the Ottoman political elite, and how this relationship affected the fields of agriculture, shipping, mining, education and culture in Ottoman lands. In addition to trade, another important issue that the study focuses on is the purpose and spread of American educational and health institutions, which spread to the Arab geography of the Ottoman Empire and then to all corners of Anatolia from 1820 onwards.

Keywords: American missionaries, Ottoman, Trade, America, Protestantism, Missionary

Orjinal Makale Künyesi

Robert L. Daniel, "American Influences in the Near East before 1861", American Quarterly, Spring, 1964, Vol. 16, No. 1 (Spring, 1964), pp. 72-84, URL: <https://www.jstor.org/stable/2710828>

Yazar Hakkında

Robert L. Daniel Ohio Üniversitesi'nde Amerikan Tarihi Emeritus Profesörü olarak görev yapmış ve Merle Curti ile birlikte The Making of an American Community (Bir Amerikan Toplumunun Oluşumu) adlı kitap üzerinde çalışmıştır. Aynı zamanda American philanthropy in the Near East, 1820-1960 (Yakın Doğu'da Amerikan Hayırseverliği, 1820-1960) adlı kitabında yazarıdır.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Giriş

“Kültür ve teknolojinin aktarımı sadece paylaşılacak bir kültür unsuruna sahip bir toplumun varlığına dayanmakla kalmaz, aynı zamanda isteyerek ya da istemeyerek, bilerek ya da bilmeyerek yeni yollar için geleneksel yolları terk eden ikinci bir toplumun varlığını da gerektirir¹. Balkanların büyük bölümünün yanı sıra bugünkü Türkiye, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail ve Mısır’ı kontrol eden bir İmparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci yüzyılın sonlarında bir batılılaşma programı başlatmıştı. On sekizinci yüzyılın ortalarında Ruslar karşısında üst üste aldığı yenilgilerle sarsılan ve Fransız medeniyetinin hayranı olan Sultan III. Selim (1789-1807), İmparatorluğunu askeri açıdan güçlendirebilecek Batılı fikirlere özellikle ilgi duyuyordu. Kendisi bu doğrultuda askeri okullar açtı, Avrupalı askeri danışmanlar ithal etti ve donanmasını yeniden düzenledi. Muzaffer bir savaş yürütme kapasitelerini çoktan kaybetmiş olan Yeniçerilerin, önderlik etmese de desteklediği “eski muhafız” mensupları, bu mütevazı reform çabalarına direndi. II. Mahmud (1808-39), Yeniçeriler, Yunan bağımsızlık hareketini bastırmadaki başarısızlıklarıyla prestijlerini daha da kaybedinceye kadar onların gücünü kırmayı başaramadı. 1826’da Yeniçerilerin acımasızca katledilmesinden sonra II. Mahmud, reform programını genişletti. Güç ve sorumluluğu merkezi hükümette toplamak için idari reformlar başlatıldı, bir kamu hizmeti oluşturuldu, tıp okulları düzenlendi ve seçilen öğrenciler eğitim için Batı Avrupa’ya gönderildi². Bu sırada Osmanlı Devleti ile temas kuran ilk Amerikalılar olan 1780’lerde İzmir’de ticaret yapmaya başlayan Amerika’nın New England bölgesinin gemi kaptanlarıydı. İki ülke arasında ticaret o kadar yavaş gelişti ki ilk Amerikan gemisi 1800 yılına kadar İstanbul’a ulaşmadı ve başlıca liman olan İzmir bile 1820’den önce yılda ortalama ancak on üç Amerikan gemisini misafir ediyordu. Ancak Türkiye’de kalıcı bir merkez kuran Amerikalı tüccar sınıfı, istisnai bir durumdu. Bazı tüccarlar, New England’da üretilen malların satışını ve Yakın Doğu’da üretilen malların alımını denetlemek için birkaç gün ya da birkaç hafta kalarak ara sıra bir Yakın Doğu limanına seyahat ediyorlardı. Çoğu Yankee gemi kaptanı yüklerini Osmanlı ülkesinin içlerine İngiliz ticaret evleri aracılığıyla satıyordu. Dolayısıyla Amerikalı tüccarlar, yaşam tarzlarıyla Levantenler tarafından taklit edilebilecek pek çok şeyi gösteremeyecek kadar azdı³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikalı tüccarların sayısı 1860’ta bile az olsa da, ikili temaslarının iki önemli sonucu oldu. Tüccarların girişimiyle 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika arasında bir ticaret anlaşması müzakere edilmişti. Kültürel ilişkiler açısından daha önemli olan, tüccarlar tarafından kullanılan yelkenli gemiydi. Şık ve verimli yelkenli gemilere olan ilgi, 1820’den 1843’e kadar olan dönemde Amerika Birleşik Devletleri’ni müzakerelerde temsil eden bir dizi deniz subayı tarafından artırıldı ki bu denizcilerin isimleri şöyleydi: William Bainbridge, John Rodgers, William M. Crane, James Biddle ve David Porter. Komodor Rodgers, üst düzey Türk donanma yetkilisine amiral gemisini gösterdikten sonra, Kaptan Paşa’nın USS North Carolina’nın Osmanlı

- 1 Bu makalenin bazı bölümleri için yapılan araştırma, Amerikan Felsefe Derneği (American Philosophical Society) tarafından sağlanan bir bursla mümkün olmuştur.
- 2 Sydney Nettleton Fisher, *The Middle East: A History* (New York, 1959), pp. 261-77.
- 3 David Offley to J. Q. Adams, January 24, 1824, Negotiations with Turkey, 1818 to 1831, Vol. 1, Pt. 1, General Records of the Dept. of State, Rec. Group 59, National Archives, Washington, D. C.

yetkilisinin gördüğü tüm İngiliz, Fransız veya Rus gemilerinden daha üstün olduğunu söylediğini bildirdi. Amerikan gemileriyle tanışmalarının ve imparatorluk filosunun Navarin Körfezi'ndeki kaybının bir sonucu olarak, Osmanlı hükümeti Amerika Birleşik Devletleri'nde donanma gemileri inşa ettirme hakkı istedi. Birleşik Devletler Senatosu 1830 yılında Türkiye ile yapılan antlaşmaya bu tür hükümler koymayı reddetmiş olsa da, daha sonra Amerikalı deniz teknisyenlerinin Türkiye'ye yardım etmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır⁴.

Denizcilik alanında işbirliği

Bir zamanlar Brooklyn Donanma Tersanesi'nde görevli olan Henry Eckford, Türkiye'de görev yapan ilk Amerikalı teknisyen olma unvanını kazandı. Amerikan becerisinin bir örneği olarak inşa ettiği bir gemiyi sergilemek ve satmak için 1831'de yurtdışına giden Eckford, İstanbul'a gelerek gemisini Sultan'a sattı ve Türk deniz inşaatını yönetmek üzere burada kaldı. Başkan Jackson, Eckford'un takdir mektubu talebini kabul ederken, Dışişleri Bakanı Van Buren, Amerikan maslahatgüzarı David Porter'ı Eckford'un faaliyetlerinin Amerikan tarafsızlığını "en ufak bir şekilde" tehlikeye atmaması konusunda uyardı. Komodor Porter'ın desteğiyle Eckford, 1832'de ölmeden önce Türk filosunu büyütmek için mütevazı bir başlangıç yaptı. Halefi Henry Rhodes, Türk gemilerinde çok sayıda iyileştirme yaptı. Ancak, bir yabancının, yerlerini almasını kışkırdıkları belli olan Türk yetkililerin muhalefetiyle karşılaştı ve Rhodes 1839'da ülkesine gönderildi⁵.

Sonraki yıllarda Amerikalı teknisyenler Osmanlı Devleti'nin askeri ve denizcilik reformlarına zaman zaman katkıda bulundular. Komodor Porter, topun mucidi Bay Cochran'ı Osmanlı yetkilileriyle tanıştırdı. Sultan'a Cochran'ın silahının bir modeli sunulduktan sonra, Cochran'a imparatorluk silah dökümhanesinde işçilerle birlikte bir yer verildi ve kendisine çeşitli olanaklar sağlandı. Türk deniz kuvvetleri üzerindeki Amerikan etkisi olabileceğinden daha azdı, zira Sultan bir Birleşik Devletler deniz misyonunun Türk donanmasının eğitimine yardımcı olması arzusunu dile getirdiğinde, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Birleşik Devletler'in kamu hizmetine ciddi bir zarar vermeden subayları aktif görevden çekemeyeceğini iddia ederek bu talebi reddetti. Alternatif olarak Bakanlık, Osmanlı'nın emekli Amerikan subaylarını istihdam etmesini ya da Türk donanmasındaki genç subayların Amerikan gemilerinde eğitim görmesini önermişti. Bu ya da 1850'lerde Osmanlı hükümetinin bir temsilcisi tarafından Amerikan donanma tersanelerine yapılan müteakip teftiş gezisinden pek bir şey çıkmamış gibi görünüyor⁶.

Genel olarak, Amerikalıların Türkleri donanma inşasında kendi kendilerine yeterli hale getirme çabası sınırlı bir başarıya ulaşmıştır. 1830'larda Türk donanması muhtemelen olduğundan daha güçlüydü. Aksi takdirde, Eckford ve Rhodes'un yardımı olmadan da bu

4 John Rodgers to Henry Clay, July 19, 1826, *ibid*; M. Van Buren to David Porter, April 15, 1831, *Instructions, Turkey*, Van Buren, bir antlaşmanın ABD'nin Türkiye için gemi inşa etmesine izin vermek yerine bağlayacağı korkusunu dile getirdi.

5 Merle Curti and Kendall Birr, *Prelude to Point Four: American Technical Missions Overseas 1838-1938* (Madison, Wis., 1954), p. 155; Van Buren to Porter, April 22, 1831, *Instructions, Turkey*, Volume 1; I. I. David D. Porter, *Memoir of Commodore David Porter of the United States Navy* (Albany, N. Y., 1875), p. 413.

6 Porter to John Forsyth, April 5, 1835, *Despatches, Turkey*, Vol. 5; Forsyth to Porter, May 16, 1837, *Instructions*, Vol. 1; J. M. Clayton to George P. Marsh, June 28, 1850, *ibid*.

gerçekleşebilirdi, ancak Osmanlı hükümetindeki güçsüzlük, bu kazanımları boşa çıkardı. 1820'ye gelindiğinde Osmanlı hükümeti ekonomik sistemini batılılaştırmanın ve modern bir iletişim ve ulaşım ağı kurmanın gerekliliğini görmüş olsa da Amerikalı finansörler ve teknisyenler bu konuda çok az rol oynadı. Sorun Amerikalıların gerekli becerilerden yoksun olması ya da Türklerin Amerikan yeteneklerinden habersiz olması değildi. Sultan I. Abdülmecid (1839-61) Amerika'nın tüfek imalatındaki becerisine dikkat çekmiş ve Samuel F. B. Morse'un yaratıcı dehasını güzel bir nişanla ödüllendirmişti. Diğer taraftan kendi ülkelerinde geniş yatırım fırsatları bulan Amerikalı kapitalistler Türkiye'ye ilgi duymadılar. Osmanlı hükümeti 1860'tan önce kapsamlı bir demiryolu inşa programını finanse etmeye hazır değildi ve güç politikasının gerçekleri, 1830-60 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kalkınmasını, bu tür yatırımları dış politikanın bir eklentisi olarak gören yerel hükümetler tarafından desteklenen İngiliz ve Fransız şirketlerine ayırma eğilimindeydi.

Sultan II. Mahmud'un reformla ilgilenmesine rağmen, Sırp'ların ayaklanmaları (1815-17), Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-30), Rus-Türk Savaşı (1828-29) ve Mısır Valisi Mehmed Ali ile olan çatışmanın (1832-33) art arda yarattığı tehditler nedeniyle saltanatının uzun süreleri boyunca pek bir şey başaramamış olması önemlidir. Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839), tüm tebaanın hayatını, özgürlüğünü ve mülkiyetini garanti altına alan ve askeri ve vergi reformu vaat eden bir ilkeler beyannamesi, Abdülmecid'in saltanatının başlarında geldi ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının en yetenekli Osmanlı yetkilisi Reşid Paşa'nın eseri idi. Reşid Paşa, Batılılaşmanın ateşli bir destekçisi olmasına rağmen, planları ülke içindeki gelenekçiler ve hükümetin Balkan topraklarını Rusya'dan koruma kaygısı tarafından engellendi. Reformlar yapılmaya devam etse de, on dokuzuncu yüzyılın en önemli reformu olan Hatt-ı Hümayun, Türkiye'nin 1856'da Paris Barışı'nda Avrupa "Konseyi"nin bir üyesi olarak tanınması için ödediği bedeldi. Çeşitli Hıristiyan kiliselerinin başkanlarının sivil yetkilerini azaltırken, Hıristiyanların sivil haklarını güvence altına alma konusunda çok ileri gitmiştir. Kamu görevi ve vicdan özgürlüğü Sultan'ın tüm tebaasına garanti edildi. İşkence kaldırıldı, hapisanelerde reform yapıldı⁷.

Osmanlı hükümeti belirli bir projeyi yürütmek için Amerikan yardımı talep etme girişiminde bulunduğu, yaşanan deneyim Türklerin yardım talebinden faydalanmaya tam olarak hazır olmadıklarını göstermiştir. En kayda değer olay, Abdülmecid'in Başkan Polk'tan kişisel bir iyilik olarak Türkiye'de pamuk kültürünü geliştirmek için iki ya da üç ziraatçi önermesini istemesi olmuştur. Gururları okşanan Başkan Polk ve Dışişleri Bakanı Buchanan, bir ekici olan Dr. James Bolton Davis ile tıp ve tarımsal kimya eğitimi almış bir inşaat mühendisi olan Dr. J. Lawrence Smith'i bulmak için büyük çaba harcadılar. Davis, Osmanlı topraklarında imparatorluk model çiftliğini yönetti ve çeşitli pamuk çeşitlerini denedi. Davis'i coşkuyla destekleyen Amerikalı Bakan Dabney Carr, Dışişleri Bakanlığı'na Amerikan buğday vantilatörleri, harman makineleri, saban ve vagon örneklerinin gönderilmesiyle Türkiye'ye küçük bir harcamayla "en büyük faydaların" sağlanabileceğini söylese de, bu öneri Dışişleri Bakanlığı tarafından reddedildi. Davis daha sonra, Carr'ın "kamu istihdamının her dalının yönünü ve kârını ele geçirmeye" çalışmakla suçladığı Babıali'nin bazı çalışanlarıyla ters düşmüştür. Smith de dahil olmak üzere diğer gözlemciler

7 Fisher, The Middle East, pp. 315-20.

çalışmanın başarısız olduğunu bildirdirmiştir. Kuşkusuz, Anadolu'nun işlenmemiş yaylalarında pamuk üretiminin umulan genişlemesi çok sonraya kadar gerçekleşmedi. Davis'in sözleşmesi feshedildi ve Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü⁸.

Ancak Smith dört yıl boyunca görevde kaldı ve bu süre zarfında jeoloji ve mineraloji ile madencilik faaliyetlerine önemli katkılarda bulundu. Zımpara yataklarını keşfetmesi, bu kaynakların kullanılmasına yol açtı. O da kalışını sinir bozucu buldu. Osmanlı bürokratları onu gereksiz yere Konstantinopolis'te tuttular. Başkent dışında kendisine yardım etmekten çok onu gözetlemekle vakit geçiren bir "tembel, cahil alçaklar birliği" eşlik ediyordu. Yeni bir kömür sahası açma çabaları, Sultan'ın annesi ve diğer madenlerin sahipleri olarak rekabete karşı çıkan bazı büyük Paşalar tarafından engellendi. Tiksinen Smith, Virginia Üniversitesi'nde ve daha sonra Louisville Üniversitesi'nde seçkin bir öğretim kariyerine devam etmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü⁹.

Misyonerlik faaliyetlerinin etkisi

Amerika'nın Yakın Doğu kültürü üzerindeki en önemli etkisi açık ara misyonerlerden gelmiştir. 1820'de Amerikan Protestanlığı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuran dinsel hareketliliğin yarattığı kabarmayı sürdürüyordu. Sınır boylarında yeni ruhun karakteristik ifadesi gürültülü ve sınır tanımayan bir canlanmaydı; Doğu'da ise iç ve dış misyoner cemiyetlerinin kurulmasıyla doruğa ulaştı. Kişinin dini bağlılığının kanıtı, misyoner olarak hizmet etmek ya da en azından misyoner cemiyetlerine cömert mali destekte bulunmaktı. Amerikan Dış Misyon Komiserleri Kurulu (ABCFM) özel bir öneme sahipti. 1812 yılında Cemaat (Congregational), Presbiteryen ve Reform Kiliselerinin ortak girişimi olarak kurulan American Board'un 1820 yılına gelindiğinde Burma, Seylan ve Hawaii'de misyon istasyonları vardı.

1820 yılında Amerikan Board Yakın Doğu'daki ilk misyonunu kurdu. Başlangıçta Kutsal Topraklar'daki Yahudileri ve Müslümanları Protestanlığa döndürmeyi amaçlıyordu, ancak ilk misyonerler kısa sürede ilkinin kayıtsız, ikincisinin ise Hıristiyanlığa militanca düşman olduğunu keşfetti. Orijinal ekibin her iki üyesinin de zamansız ölümü, çalışmaya bir başka gerileme yaşattı. Amerikan Board, misyonu terk etmek yerine, Anadolu ve Levant'taki Ermeni ve Rum Ortodokslar arasında çalışmak üzere, bu grupların kendilerini "Protestanlaştırmalarını" sağlamayı ümit eden yedekler gönderdi. İbrahim Paşa'nın 1830'larda Suriye'yi Sultan'ın kontrolünden çıkarma çabaları ile Fransız ve İngilizlerin Levant ve komşu Mısır'da nüfuz alanları oluşturma çabalarının yol açtığı siyasi karışıklıklara rağmen, Amerikalılar 1830'larda İzmir, Beyrut ve İstanbul'da sağlam bir operasyon üssü kurdular. Yakın Doğu'daki Amerikalı misyonerlerin sayısı hızla arttı. Kısa sürede Yakın Doğu'daki en büyük Protestan grup ve Türkiye'nin iç bölgelerindeki en kalabalık yabancı unsur haline geldiler¹⁰.

Misyonerlik açısından Amerika'nın Kutsal Topraklarla paylaşması gereken en büyük

8 Brown to J. Buchanan, January 5, 1846, Despatches, Turkey, Vol. 10; Dabney Carr to Sec. of State, June 6, 1847, ibid., Vol. 11; Carr to Buchanan, October 24, 1848, ibid., Vol. 11; Carr to Buchanan, December 14, 1848, ibid.

9 Philip Brown to Clayton, January 14, 1850, ibid. Curti and Birr, *Prelude to Point Four*, pp. 22-24.

10 William E. Strong, *The Story of the American Board; an Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, 1910).

hediye, Kutsal Yazıların Protestan yorumuydu. Amerikalılar yerli Hıristiyanlar tarafından tılsımların, kutsal emanetlerin ve mucizevi resimlerin kullanılmasına ve “cahil, aşağılanmış ve bencil bir rahipler topluluğu tarafından bilinmeyen bir dilde putperest ayinler ve tapınmalar yapılmasına” karşı çıktılar¹¹. Amerikalılar bunun yerine İncil’in yerel dilde kullanılmasını vurgulamışlardır. Misyonerler, Meryem Ana ve Azizlere vurgu yapmayarak ve mum, tütsü ve giysi kullanımını terk ederek, ibadet ayinindeki vurguyu ayinden yerel dilde verilen vaaza kaydırdılar. Din adamları ve ruhban sınıfından olmayan kişiler tarafından doğaçlama dua edilmesi teşvik edilmiştir. Manastırcılık, bekâr bir ruhban sınıfı ve piskoposluk yönetimi, cemaatini ruhban olmayan görevlilerle işbirliği içinde yöneten atanmış bir papaz için reddedilmiştir. Yerli Hıristiyanların çok azı Kalvinist Hıristiyanlığın doğuştan gelen üstünlüğüne hemen ikna oldu. Rahipler, piskoposlar, başpiskoposlar ve patrikler anlaşılır bir şekilde Amerikan öğretilerini cemaatleri üzerindeki hakimiyetlerine yönelik bir tehdit olarak gördüler ve kısa süre içinde düşmanca bir tavır takındılar. Suriye’deki Maruni patriği misyonerlere ve din değiştiren maruni mensuplarına lanet okudu. Maruniler “onları ziyaret etmemeli, çalıştırmamalı, onlara iyilik yapmamalı, selam vermemeli ya da onlarla herhangi bir şekilde sohbet etmemeli, onlardan kokuşmuş bir üye ve cehennem ejderhaları gibi uzak durmalıydılar.” Protestan olan yerli Hıristiyanlara zulmedildi. Dükkânları boykot edildi, yerli öğretmenler ve papazlar sürgüne gönderildi, erkekler ve kadınlar sokaklarda taşlandı, başparmaklarından asıldı, yüzlerine tükürüldü ve yüzlerine vuruldu, bastinado ile işkence edildi ve suçlama ya da yargılama olmaksızın hapsedildi. Amerikalılar ısrarcıydı, ancak Ortodoks kiliselerinde reform yapmak bir yana, 1840’ların sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu’nun dini yelpazesine eklenen küçük bir yerli Protestan kilisesi kurmayı başarmışlardı¹².

Bu Protestan topluluğunun kurulmasının hemen siyasi yansımaları oldu, çünkü Osmanlı Türkiye’si Müslümanlar, Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar ve Roma Katolik Hıristiyanları gibi birçok halktan oluşan bir ülkeydi. İslam’a dayalı bir hukuka sahip olan Müslüman Türk, Hıristiyan azınlıkları kendi kiliseleri aracılığıyla yönetmiştir. Dolayısıyla, bir Protestan kilisesinin kurulması, doğmakta olan Protestan topluluğunun yönetilebileceği mekanizmaların kurulmasını gerektirmiştir. Osmanlı’nın Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlarla yaşadığı deneyimler, bu dini toplulukların yabancı güçler tarafından Osmanlı gücü ve prestijine zarar verecek şekilde sıklıkla kullanıldığını göstermişti. Rusya, Sultan’ın Ortodoks tebaasının koruyucusu rolünü üstlenirken, Fransa Roma Katolikleri için şefkat gösteriyordu. Amerikan hükümeti, bu kadar uzak bir bölgede fazla güç uygulayamayacak kadar iç genişleme ve kölelik ajitasyonu ile meşgulü ve kilise ile devletin ayrılması doktrininin çok bilinçli bir şekilde uygulanması, Amerikalı diplomatların Protestan toplumunun çıkarlarını savunmasını daha da kısıtladı. İngilizler, Amerikan hükümetinin adım atmaya korktuğu yere koştu. Protestan bir ulus ve önde gelen bir ticari güç olarak İngilizler, Türkiye’deki Protestan toplumunun garantörü olarak dini özgürlüğün savunuculuğunu yapabileceklerini ve Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışma “hakkını” elde edebileceklerini gördüler. 1840’ların sonlarında Sir Stratford Canning liderliğindeki İngilizler, Sultan’ı Protestan

11 N. G. Clark, "The Gospel in the Ottoman Empire," American Board of Commissioners for Foreign Missions, *Annual Report*, 1878, p. xix.

12 American Board, *Annual Report*, 1827, p. 60.

cemaatine o zamana kadar Roma Katolik, Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryen azınlıkların sahip olduğu hakları vermeye zorladı. Böylece Amerikalı misyonerler Türkiye ve Suriye’de bir Protestan kilisesi yaratarak İngilizlere Yakın Doğu’daki güç mücadelesinde kullanabilecekleri bir koz sağlamış oldular. Osmanlı toplumu, ne eski Hıristiyan grupların ne de Osmanlı hükümetinin takdir ettiği bir gelişmeyle daha da parçalandı. Yerli Protestanlar taciz edildikçe, Amerikalılar kendilerini iç bölgelerdeki uzak misyon karakollarını korumak için İngiliz diplomasisine bağımlı bir durumda buldular. Osmanlı hükümeti zaman zaman Amerikalı misyonerlerin İngiliz politikasına verdiği desteği protesto etmiştir¹³.

Amerika’dan gelen misyonerler, en azından başlangıçta, niyetlenmeden, Hıristiyanlığın kendi özgün tarzlarından çok daha fazlasını aktardılar. İzmir (şimdiki İzmir), Beyrut ve Konstantinopolis’teki (İstanbul) ilk istasyonlardan sonra Kayseri, Tarsus, Diyarbakır, Trabzon ve hatta kuzeybatı İran’daki Urumiye’de misyonlar kuruldu. Bu merkezlerin her birinde, 1860 yılına gelindiğinde yerli Protestanların Amerikan kitaplarını, süreli yayınlarını, cam pencerelerini ve dikiş makinelerini görebilecekleri Amerikan evleri kuruldu. Burada ayrıca hafif, sağlam arabalar ve diğer basit çiftlik aletleri de vardı. Misyonerin başı açık ve eğitilmiş karısı ve kızları da ortalıktaydı. Misyoner ve ailesi Protestan ahlakını temsil ediyordu; dürüstlük ve itidal en önemli erdemlerdi. Protestan gruba katılmak isteyen yerlilerden, bir kısmı Protestan ahlakını benimsemek ve uygulamaktan oluşan dini bir deneyim yaşadıklarına dair ikna edici kanıtlar sunmaları bekleniyordu¹⁴.

Misyoner sadece Amerikan yaşam tarzının bilinçsiz bir taşıyıcısı olarak hareket etmekle kalmamış, aynı zamanda oldukça bilinçli bir şekilde halk eğitiminde yenilikler yapmaya çalışmıştır. Okulların kurulması Yakın Doğu’daki en büyük Amerikan misyonerlik girişimi oldu. 1820’lerin ortalarında misyoner eşleri kendi çocukları için sınıflar düzenledi ve komşu yerli çocukları “onlara öğretildiklerini öğretmek için” içtenlikle kabul etti. 1830’ların sonu ve 1840’larda yerli gençlerin Kutsal Yazıları kendi kendilerine okuyabilmeleri için ilkokulların açılması gerekli görülmüştür. 1840’ların ortalarında Protestan ve Protestan olmayan Hıristiyanlar arasında bir bölünme ortaya çıktığında, okullar Protestan topluluğunu bir arada tutmak için de ek olarak gerekli görülmüştür¹⁵.

1830’larda ve 1840’ların başında okullar Lancaster tipindeydi; Amerikalı öğretmen büyük öğrencilerle, onlar da küçük öğrencilerle çalışıyordu. Dönem boyunca, aynı dönemdeki çoğu Amerikan okulunda olduğu gibi, sınıflar notlandırılmamıştır. Basit müfredat okuma, yazma ve aritmetik üzerine yoğunlaşmıştır. Metin olarak İncil kullanılmıştır. Eğitim Suriye ve Lübnan’da anadil olan Arapça, Türkiye’de ise Ermenice verilmiştir. Sınıflar sade, genellikle toprak zeminli ve hasırlarla kaplıydı. Ancak öğrenciler, Müslüman eleştirilenlere çok dünyevi gelen bir uygulama olan Amerikan tarzında sıralara

13 Philip Brown to James Buchanan, March 1, 1846, Despatches, Turkey, Vol. 10.

14 Henry Harris Jessup, *Women of the Arabs With a Chapter for Children*, eds. Charles S. Robinson and Isaac Riley (New York, 1873), p. 80; Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia, Among the Nestorian Christians: with Notices of the Muhammedans* (New York, 1843), p. 296; H. G. O. Dwight, *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight* (New York, 1840), pp. 287-88.

15 E. D. G. Prime (ed.), *Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Revt. William Goodell, D.D.* (New York, 1876), p. 93; Arthur Judson Brown, *One Hundred Years; a History of the Foreign Missionary Work of the Presbyterian Church in the U.S.A.* (New York, 1936), p. 983.

ya da masalara oturtulmuştur¹⁶.

1840'lar ve 1850'lerde orta dereceli okulların açılması arzu edilir hale gelmişti. Bunların açık amacı, sonunda ilkokullarda ve yerli kiliselerinde görev yapacak yerli liderliği geliştirmektir. Cyrus Hamlin, İstanbul'un dış mahallelerinden Bebek'te matematik, fizik ve kimyanın yanı sıra İngilizce eğitimine verdiği önemle dikkat çeken bir yatılı okul kurdu. Bir zamanlar çırak olan Hamlin, kendi kendine yardım programına öncülük ederek öğrencilerin sac sobalar ve satışa sunulmak üzere çeşitli metal ürünler yaptığı bir atölye kurdu¹⁷. Suriye'de başlıca okul Abeih'teki Akademi idi. 1843 yılında Cornelius Van Dyck tarafından kurulan kurum, öğretmen eğitimine önem vermiştir. Okulun büyümesi yavaş oldu; kuruluşundan on yıl sonra sadece yirmi dört öğrencisi vardı¹⁸.

Eğitim çalışmalarının etkisi esas olarak küçük Protestan topluluğu üzerinde olmuştur. Bu etki, çoğu zaman dolaylı da olsa, başkalarına da ulaştı. Daha 1832 yılında Komodor Porter, Türkler arasında okullar açılmasını "hayret verici, belki de İmparatorluğun ABD ile ittifakından elde ettiği en büyük faydalardan biri" olarak yorumlamıştır. Üç yıl sonra, Sultan'ın misyoner eğitimcilerden, biri yaklaşık bin genç askerin devam ettiği iki okul kurmak için yardım istediğini bildirdi. Okullar için kitaplar ve araçlar bir misyoner olan William Goodell tarafından hazırlanmıştır. Porter, okulları birkaç kez ziyaret ettikten sonra, küreler, bir planetarium ve katı geometriyi öğretmek için küre, küp ve koni modelleri içeren ekipman karşısında şaşkınlığını dile getirdi. Öğrencilerin okuma konusunda kaydettiği ilerleme de onu aynı derecede şaşırtmıştı¹⁹.

Hıristiyanların Kutsal Söz'e kendi dillerinde erişebilmesi Protestanlığın bir zorunluluğuydu. Böylece American Board kuruluşunda Yakın Doğu'ya bir basın ve matbaa göndererek broşürler, Testamentler ve hatta tüm İncilleri yayınladı. Misyonerler, Hıristiyanlığa eşlik etmesi gerektiğine inandıkları adetlerle tutarlı bir kalitede boş zaman okumalarının yanı sıra okuryazarlığı yaymak için kullanılabilecek ders kitapları ve görsel araçlar basmaya yöneldi.

Osmanlı İmparatorluğu çok dilli bir ülke olduğu için misyonerlerin karşılaştığı sorunlar çeşitliydi²⁰. Basın 1820'lerde kurulduğunda Arapça'da uygun bir hareketli yazı yoktu. Bu sorun 1830'larda Eli Smith ve Holman Hallock adlı iki misyoner matbaacı tarafından çözüldü. Bu matbaacılar Arapça yazı örneklerini topladıktan sonra "Amerikan Arapçası" üretmek için gerekli zımba ve matrisleri tasarladılar ve böylece Fas'tan Filipinler'e kadar uzanan Arap dünyasına estetik açıdan hoş ve ortografik açıdan doğru bir yazı yüzü sağladılar. Smith ve Hallock Arapça bir basın geliştirirken, diğer misyonerler de

16 Prime, *Memoirs of Rev. William Goodell*, p. 129; Perkins, *Eight Years in Persia*, p. 251; Thomas Laurie, *Woman and Her Savior in Persia* (Boston, 1863), pp. 39-40, 45.

17 Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston, 1893), pp. 209-49, 371; also, American Board, *Annual Report*, 1856, p. 50; *Annual Report*, 1862, p. 83.

18 Lutfi M. Sa'di, "Al Hakim Cornelius Van Alen Van Dyck (1815-1895)," *Isis*, XXVII (1927), 25; F. J. Bliss (ed.), *The Reminiscences of Daniel Bliss* (New York, 1920), pp. 111-12.

19 Porter to Forsyth, July 25, 1832 and April 22, 1835, both in *Despatches, Turkey*, Vol. 7. An American Long Resident at Constantinople [David Porter], *Constantinople and Its Environs* (2 vols.; New York, 1835), II, 311.

20 David Greene, "The Employment of the Press in Promoting the Missionary Work," American Board, *Annual Report*, 1840, p. 50.

İstanbul’da Rumca ve Ermenice yayın yapan bir basın kurmak için çalışıyorlardı. 1834’te Türkiye-İran sınırındaki Urumiye’de Süryanice yayın yapan bir basın kuruldu²¹.

Basımevlerinin üretiminin büyük bir kısmı açıkça dini materyallerdi, ancak seküler yayınların miktarı da önemliydi. Birçok misyoner imla, coğrafya, aritmetik ve ahlak bilimi üzerine kitaplar hazırlamıştır. Bu metinlerden bazıları yüzyılın sonuna kadar standart olarak kaldı ve ilk olarak Amerikan misyon okullarında hizmet gördü. Daha sonra Ermeni, Rum ve Türk okulları tarafından kullanılmıştır. Yetişkinler için uygun okuma materyalleri sağlamak önemli görünüyordu. En ünlüsü Leigh Richmond’un Sütçünün Kızı olmak üzere, ahlaki hikayeler İngilizceden yerel dillere çevrilmiştir. Misyon ayrıca 1840’larda 400’den fazla abonesi olan aylık The Greek Magazine of Useful Knowledge dergisini de yayınladı²².

Basının kurulmasıyla yakından ilişkili olarak birçok misyoner bilim adamı olarak ortaya çıkmıştır. Eli Smith ve Cornelius Van Dyck, değerli özgün çalışmalar yapabilen Arap akademisyenler oldular. Uzun süredir düşüşte olan klasik Arap edebiyatı, misyoner okullarının genişleyen bir kitle yaratması ve basın yoluyla daha da büyük bir kitleye ulaşılmasıyla yeniden canlandı. Smith ve Van Dyck ile işbirliği yapan iki yerli, Arapça-İngilizce sözlüğü derleyerek ve bir Arap Ansiklopedisi başlatarak Arap edebî rönesansını ateşleyen başlıca kişiler oldular. Justin Perkins’in Süryani edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar da benzer bir öneme sahiptir²³.

Misyonerler tıp alanında belirsiz bir şekilde ve sınırlı bir başarıyla ilerlediler. İlkel yaşam koşulları nedeniyle misyon çalışmaları, birçok Amerikalının hayatına mal oldu. Amerikan Board, “sahada etkin bir güç bulundurmanın kolay olmadığını” belirtmiştir²⁴. 1843 yılı itibarıyla personelden dokuzu yurtdışında ölmüş, dördü ise sağlık nedenleriyle Amerika’ya geri dönmüştü. Sağlık koşulları nedeniyle birçok misyon karakolu her yıl üç ila altı ay karantinaya alınıyordu. Bu gibi durumlarda Kurul, misyon personelinin bakımı için her misyon istasyonuna bir tıp doktoru atamıştır. Kaçınılmaz olarak doktorlardan da yerlilere hizmet vermeleri istendi. O zamanlar Amerikan tıbbı pek de “bilimsel” değildi; doktorlar hala her türlü hastalık için hastaların kanını akıtıyordu, bu nedenle Amerikalı doktorun yerli pratisyene göre çok az üstünlüğü vardı. Urumiye’deki Asahel Grant gibi istisnai bir hekim, yerli doktorlara ilaç örnekleri vermiş ve kendi uygulamalarında deneyebilmeleri için aletler ödünç vermiştir²⁵. Zaman zaman bir misyoner halk sağlığı üzerine bir broşür yazmıştır. Amerikalılar kırıkların düzeltilmesinde, dış tümörlerin ve kataraktların çıkarılmasında mükemmeldi. Ancak misyon doktorları, tıbbi becerilerini ve uygulamalarını “yalnızca misyonun ruhani amaçlarını ilerletmenin bir aracı olarak”

21 Henry Harris Jessup, *Fifty-three Years in Syria* (2 vols.; New York, 1910); p. 55; American Board, *Annual Report*, 1836, pp. 51, 114; *Annual Report*, 1837, p. 64; *Annual Report*, 1838, pp. 64, 65.

22 American Board, *Annual Report*, 1839, p. 74.

23 George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Philadelphia, 1939), p. 40, Amerikan basınının eğitimcilerle yeni ufuklar açtığını ve "Arap dilinin bir düşünce aracı olarak rehabilitasyonunun" önünü açtığını ısrarla vurguluyor. Thomas Laurie, *The Ely Volume; or the Contributions of Our Foreign Missions to Science and Human Well Being* (Boston, 1881), p. 195.

24 American Board, *Annual Report*, 1843.

25 American Board, *Annual Report*, 1838, p. 78.

görmelerini emreden talimatlarla engelleniyordu²⁶. Kurulun tıbbi çalışmalara olan ilgisi hiçbir zaman büyük olmamış, 1840'larda azalmış ve 1870'lere kadar yeniden canlanmamıştır. Misyonerlik hevesi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki American Board yetkililerinin eğitim ve bilimsel çalışmaları desteklemeleri gerektiğinden hiçbir zaman tam olarak emin olmadıkları anlamına geliyordu. İlk misyonerler Yakın Doğu'ya gitmeden önce bile Board, Cornwall, Connecticut'ta Amerikan Kızılderili gençlerini "misyoner, doktor, cerrah, okul müdürü ya da tercüman" olarak yetiştirmek ve putperest uluslara Hıristiyanlığı ve medeniyeti geliştirebilecek tarım ve sanat bilgilerini aktarmak üzere tasarlanmış bir yatılı okul kurmuştu²⁷. Ancak çoğu zaman bu tür faaliyetler konusunda tereddütleri olmuştur. American Board öncelikle "dinsiz topraklarda İncil'i yaymak" amacıyla kurulmuştu²⁸. Seküler hayırseverlik girişimlerinde bulunmak da gerekli ve uygun muydu? Kurul'daki köktendinciler İncillerine başvurdular ve gözlemler: "Mesih'in ya da Havarilerinin sanat ve bilimde herhangi bir icat ya da keşif yaptığını ya da doğrudan edebiyatı teşvik etmeye çalıştığını görmüyoruz". American Board'un "uygarlığı, edebiyatı ya da sanatı teşvik eden bir cemiyet" olamayacağı sonucuna vardılar²⁹. Liberaller ise "insan mutluluğuna ve refahına katkıda bulunan ya da insanları ahlaki olduğu kadar entelektüel ya da sosyal açıdan da yüceltmeye uygun olan her şeyin, karakteri itibarıyla Hıristiyan olduğu ve bir Hıristiyan misyonerin ilgisini hak ettiği" görüşünü benimsemişlerdir.

Bu bakış açısının baş sözcüsü, 1832'den 1848'e kadar American Board Sekreteri olan Rev. David Greene, Hıristiyanlığın kendi başına yerlilere alfabe yapmayı, basın icat etmeyi ya da okul sistemi kurmayı öğretmediğini kabul etti. Ona bir saban yapmayı, bir balta yapmayı ya da bir giysi dokumayı öğretmedi. "Yeryüzünün aydınlanmamış topluluklarına entelektüel ve sosyal durumlarını iyileştirmek için ihtiyaç duydukları tüm araçları" sağlamak için daha kültürlü uluslarla ilişkiye de güvenilemezdi. Yerli toplumların kültürel ve ekonomik gelişimi olmadan Hıristiyanlık çok az şey başarabilirdi. O halde misyonerin görevi yerlilerin tarım aletlerini kullanmayı öğrenmelerine, rahat konutlar inşa etmelerine, düzgün giysiler yapmalarına, edebiyat ve bilim öğretmelerine, "tüm yararlı sanatları ve icatları...." teşvik etmelerine yardımcı olmaktı³⁰. Kısacası, Türkiye misyonunun bir üyesinin ifade ettiği gibi, misyoner bir Hıristiyan hayırsever olmalıydı³¹.

Genel olarak misyoner ve onu destekleyen toplum bir ikilem içinde kalmıştır. Yurt içinde Amerikan kültürünün seküler unsurlarını yaymak için açıkça fon kampanyası yapamazlardı, ancak yurt dışında fonlarının bir kısmını Levanten yaşam seviyesini yükseltmek için harcamaktan kaçınmazlardı. Bunun etkisi, hayırseverlik çalışmaları için mevcut parayı sınırlamak, ama aynı zamanda misyoneri Amerikan Protestanlığının taşralı

26 "Instructions of the Prudential Committee, October 24, 1832, to . . . Doctor Asa Dodge," American Board, Annual Report, 1832, p. 156.

27 *First Ten Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with Other Documents of the Board* (Boston, 1834), p. 307.

28 *Ibid.*, p. 43.

29 American Board, *Annual Report*, 1856, p. 64.

30 Rev. David Greene, "The Promotion of Intellectual Cultivation and the Arts of Civilized Life in Connection with Christian Missions," *Annual Report*, 1842, pp. 69-75.

31 *Annual Report*, 1834, p. 54.

karakterini kırmak için bir araç haline getirmektir.

1860 yılına gelindiğinde American Board, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında yerli Protestan kiliselerinden oluşan sağlam bir sahil hattı kurmuştu. Onlarla birlikte destekleyici okullar, bir misyon basını ve birkaç doktor da gitti. Bir avuç öncü, her zaman görünür olmasa da önemli başarılarla imza attı. Bu okulların temelinde, sonraki yarım yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük tek okul sistemi ortaya çıktı. Misyoner basınının dergilerinden biri 1914'e kadar İmparatorlukta en geniş tiraja sahipti; misyoner personelinden 1860'larda İstanbul'da birinci sınıf bir mühendislik okulu olan Robert Koleji'nin ve Beyrut'ta birinci sınıf bir tıp okulu olan Suriye Protestan Koleji'nin kurucuları çıktı. Çalışmalarının başarılı olduğunu rakipleri bile itiraf etmeye hazır. Bir Yunan piskoposunun 1859'da itiraf ettiği gibi, Amerikalılar "yararlı bilginin yayılması ve Suriye'nin edebi açıdan ilerlemesi için yarım yüzyıl boyunca diğerlerinin başardığından daha fazlasını yaptılar"³².

Sonuç

Aynı zamanda, Amerikan etkisinin Osmanlı toplumunun ve kültürünün bazı kesimlerini diğerlerinden daha fazla etkilediği de kabul edilmelidir. Osmanlı hükümeti reform ihtiyacının farkında olsa da, hükümetin net bir şekilde düşünülmüş bir planı yoktu. Türkiye'de hükümetin emriyle faaliyet gösteren Amerikalı teknisyenler, ülkeyi çoğu zaman reforma hazırlıksız, hatta düşmanca buldular. Amerika'nın en büyük çabası olan misyonerlerin çabası Osmanlı toplumu üzerinde bölücü bir etki yarattı. 1860 yılına gelindiğinde Türkiye, yüzyılın başında olduğundan daha az istikrarlıydı. Avrupalılar reform konusunda yeterince ileri gitmediği için Sultan'ı tahttan indirmeyi arzuluyorlardı; Müslüman tebaa Türkiye'ye zorla kabul ettirilen tavizler nedeniyle aşığlanmıştı; Hıristiyan tebaanın ise devrim planları yaptığı bildiriliyordu³³. Amerikalılar Osmanlı devletinin parçalanmasını önlemeye hazır olmasalar da, çalışmaları Türkiye'nin Batılılaşmasını hızlandırmaya yardımcı oldu.

Kaynakça

Sydney Nettleton Fisher, *The Middle East: A History* (New York, 1959).

David Offley to J. Q. Adams, January 24, 1824, Negotiations with Turkey, 1818 to 1831, Vol. 1, Pt. 1, General Records of the Dept. of State, Rec. Group 59, National Archives, Washington, D. C.

Merle Curti and Kendall Birr, *Prelude to Point Four: American Technical Missions Overseas 1838-1938* (Madison, Wis., 1954).

. David D. Porter, *Memoir of Commodore David Porter of the United States Navy* (Albany, N. Y., 1875).

William E. Strong, *The Story of the American Board; an Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, 1910).

N. G. Clark, "The Gospel in the Ottoman Empire," American Board of Commissioners

32 Williams to Cass, December 28, 1859, Despatches, Turkey, Vol. 16.

33 Williams to Cass, September 20, 1859, ibid.

for Foreign Missions, *Annual Report*, 1878, p. xix.

Henry Harris Jessup, *Women of the Arabs With a Chapter for Children*, eds. Charles S. Robinson and Isaac Riley (New York, 1873).

Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia, Among the Nestorian Christians: with Notices of the Muhammedans* (New York, 1843).

E. D. G. Prime (ed.), *Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Revt. William Goodell, D.D.* (New York, 1876).

Arthur Judson Brown, *One Hundred Years; a History of the Foreign Missionary Work of the Presbyterian Church in the U.S.A.* (New York, 1936).

Thomas Laurie, *Woman and Her Savior in Persia* (Boston, 1863).

Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston, 1893).

Lutfi M. Sa'di, "Al Hakim Cornelius Van Alen Van Dyck (1815-1895)," *Isis*, XXVII (1927).

F. J. Bliss (ed.), *The Reminiscences of Daniel Bliss* (New York, 1920).

Henry Harris Jessup, *Fifty-three Years in Syria* (2 vols.; New York, 1910).

George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Philadelphia, 1939).

Thomas Laurie, *The Ely Volume; or the Contributions of Our Foreign Missions to Science and Human Well Being* (Boston, 1881).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
14/10/2024 14/12/2024

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Translated Paper

Kilise, Devlet Ve Kutsal Topraklar: Filistin’de İngiliz İmparatorluk Politikasına Protestan Yaklaşımlar, 1917-1948

Church, State, and the Holy Land: British Protestant Approaches to Imperial Policy in Palestine, 1917–1948

Öz

İngiliz Protestanlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin Filistin üzerindeki siyasi iddiasını güçlendirmeye yardımcı bir kavram olan Kutsal Topraklar’a yönelik meşru bir Protestan ilgisi kavramına uzun süredir bağlıydı. Yahudilerin İncil’deki anavatanlarına dönüşüne dair Evanjelik Protestan vizyonları, Siyonizm’e yönelik imparatorluk desteğini teşvik etti ve İngiliz manda yönetiminin kendine özgü koşullarının tanımlanmasına yardımcı oldu. Ancak İngilizler, Filistin’de fiilen iktidarı ele geçirdikten sonra, İngiliz Protestanlar, çıkarlarının şekillenmesine yardımcı olan yeni topraklardaki ahlaki ve siyasi yükümlülükleri konusunda, ciddi anlaşmazlıklar yaşamaya başladılar. Bu makale, manda döneminde İngiltere’nin Filistin politikasına yönelik üç geniş Protestan tutumunu incelemekte ve Lambeth Sarayı’nın, Protestan metropoliten misyon kurumlarının ve Filistin’deki Protestan kilise çalışanlarının ‘Kutsal Topraklar’ olarak gördükleri yerde dini ve siyasi sorumluluklarına dair radikal biçimde farklı anlayışlar geliştirdiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilise, Devlet, Osmanlı, Protestanlık, Kutsal Topraklar, İngiltere

Abstract

British Protestants had long held to the notion of a legitimate Protestant interest in the Christian ‘Holy Land’, a concept that helped bolster Britain’s political claim to Palestine in the aftermath of the First World War. Evangelical Protestant visions of the return of the Jews to their biblical homeland encouraged imperial support for Zionism and helped define the unique conditions of British mandate rule. But once the British actually assumed power over Palestine, British Protestants began to

Orjinal Makale Künyesi

Laura Robson (2011) Church, State, and the Holy Land: British Protestant Approaches to Imperial Policy in Palestine, 1917–1948, The Journal of Imperial and Commonwealth History, 39:3, 457-477, DOI: 10.1080/03086534.2011.598751

Yazar Hakkında

Prof. Dr Laura Robson., History, The Pennsylvania State University, lbr5287@psu.edu,

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

find themselves seriously at odds over their moral and political obligations in the new possession their interests had helped to shape. This article explores three broad Protestant attitudes towards the question of Britain's policy towards Palestine during the mandate period, demonstrating the ways in which Lambeth Palace, Protestant metropolitan mission institutions, and Protestant church workers in Palestine itself developed radically different conceptions of their religious and political responsibilities in what they regarded as their 'Holy Land'.

Keywords: Church, State, Ottoman, Protestantism, Holy Land, England

Giriş

General Edmund Allenby ve askerleri 1917'de Kudüs'ü işgal edip Filistin'de yeni bir İngiliz yönetimi dönemi başlattığında, Britanya'nın dört bir yanındaki Protestan cemaatleri, din adamları ve misyoner örgütleri Kutsal Topraklar'ın Hıristiyanlık için geri alınmasına sevindiler. Anglikan ve Doğu Derneği sekreteri H. J. Fynes-Clinton, Canterbury Başpiskoposu'na yazdığı coşkulu bir mektupta bu duyguları şöyle dile getirmişti. *"Kudüs'ün ele geçirilmesinin şükranla kutlanması doğru olmaz mı?" diye yazmıştı. Bunun kesinlikle çok derin bir dini önemi vardır... Hıristiyan halkların kurtuluşu çok büyük bir lütuftur; Haçlı Seferleri'nin ideallerinin yerine getirilmesi... halkımızın önüne en temel Hıristiyan amaçlarından biri olarak kolayca konabilir ve Hıristiyanlığın geleceği için en büyük olasılıklarla dolu olabilir"*¹. Allenby'nin Kudüs'e girişi, İngiliz Protestanlarının Filistin'in kaderine yoğun ilgi gösterdiği ve İngiltere'nin Kutsal Topraklar'ı yönetme görevine nasıl yaklaşması gerektiği konusunda aynı derecede yoğun anlaşmazlıkların yaşandığı bir dönemin başlangıcı da oldu².

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Protestan kurumları Britanya İmparatorluğu ile Osmanlı Filistini arasında sık sık arabuluculuk görevi üstlenmiştir. İngiltere'de Evanjelik Hıristiyanlığın yükselişi, İncil tarihinin merkezi olarak Filistin'e yeni bir ilgi duyulmasına ve Yahudilerin İncil'deki anavatanlarına geri dönmesi fikrini

1 Fynes-Clinton to Davidson, 23 Nov. 1917, Lambeth Palace Library (LPL) Davidson Papers vol. 400.

2 Manda dönemi Filistin'deki İngiliz varlığına ilişkin tarih yazımına, bu dönemi Arap-İsrail çatışmasının bir öncülü olarak ele alan siyasi ve diplomatik bir tarih anlayışı hâkimdir; İngiltere'nin Filistin'e müdahil olma tarihindeki merkezi önemine rağmen, manda döneminde Filistin'e ve Filistin'le ilgili İngiliz dini kurumlarının faaliyetlerini tartışan çok az çalışma vardır. İki kitap ve bir doktora tezi, Filistin'deki Anglikan kilisesinin tarihini İngiliz misyon örgütleri ve Kudüs piskoposluğu açısından incelemiştir. Pittman'ın 'Misyonerler ve Elçiler (Missionaries and Emissaries)' adlı eseri piskoposluğun kurumsal bir tarihi ve çeşitli misyon örgütleriyle etkileşimidir. Smaberg, Ambivalent Friendship [İkircikli Arkadaşlık] adlı çalışması, Anglikan kilisesinin çatışma çözümündeki rolünü ve manda altındaki Filistin'de barışı teşvik etme çabalarını tartışıyor. Okkenhaug'un Kahramanca Yaşamın Kalitesi (The Quality of Heroic Living) adlı kitabı, Filistin'deki misyon okullarında kadınların eğitim çalışmalarına odaklanarak Anglikan misyonlarının cinsiyete dayalı bir analizini sunmaktadır. Ben, bu çalışmada ağırlıklı olarak Arap nüfusu arasında çalışan misyon topluluklarına odaklanmayı tercih ettim. Bunlar Filistin'deki Protestan kurumlarının çoğunluğunu oluşturuyordu, ancak esas olarak Avrupalıların egemen olduğu Yahudi topluluklarında çalışan ve çıkarları ve siyasi bağlılıkları CMS (Kilise Misyoner Cemiyeti) veya JEM'den (Kudüs ve Doğu Misyonu) oldukça farklı olan birkaç misyon cemiyetinin (en önemlisi LJS, Londra Yahudileri Cemiyeti) daha olduğunu belirtmek gerekir.

destekleyen Evanjelik bir ‘Restorasyoncu’ hareketin başlamasına neden oldu. Başlangıçta Yahudileri hedef alan, ancak kısa sürede Müslümanları ve Ortodoks Hıristiyanları da hedef alacak şekilde genişleyen Filistin’deki Protestan misyonları, Kudüs’te bir İngiliz konsolosluğunun kurulmasına yardımcı oldu ve Filistin’de bir Protestan çıkarı fikrini destekledi. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Britanya İmparatorluğu, Avrupalı Yahudilerin Filistin’e yerleşmesini teşvik etme görevini üstlendiğinde, Protestanlık, Evanjeliklerin Hıristiyan ‘Kutsal Topraklar’ olarak gördükleri yerdeki İngiliz egemenliğinin koşullarıyla ayrılmaz bir şekilde örülmüştü.

Ancak bir kez yürürlüğe girdikten sonra, Filistin üzerindeki manda, İngiliz Protestanlar arasında tartışmalı ve bölücü bir konu olduğunu kanıtladı. Manda döneminde İngiltere’nin Filistin’e yönelik politikası konusunda üç genel Protestan tutumu ortaya çıkmıştır. 1917-1948 yılları arasında Canterbury Başpiskoposları, kendilerini İngiltere devletinin dini temsilcileri olarak görerek Filistin’le ilgili konularda İngiltere Dışişleri Bakanlığı’ndan görüş almışlardır³. Öte yandan Protestan misyoner cemiyetleri, enerjilerini İngiliz hükümetini Filistin’in Hıristiyanlaştırılması ve Batılı bir Hıristiyan alanına dâhil edilmesini teşvik etme yükümlülüğü konusunda ikna etmeye odaklandılar; bu yaklaşım, buradaki (Filistin’de) Müslüman dini yaşamına uyum sağlamanın, imparatorluğun dört bir yanındaki pan-İslamist sömürge karşıtı ayaklanmaları önlemeye yardımcı olacağına inanan sömürge yetkililerinin muhalefetine neden oldu⁴. Filistin’deki Arap nüfusla çalışan İngiliz Protestanlar, sömürge politikasına çok daha radikal bir şekilde karşı çıkmaya başladılar ve hem manda devletinin hem de metropoldeki (İngiltere’deki önemli şehirler) kendi kilise liderlerinin politikalarını bilinçli ve kasıtlı olarak reddeden anti-Siyonist bir siyasi gündemi desteklediler.

İngiliz Protestanlığı, manda yönetiminden önce bile Filistin’i İngiliz Hıristiyanları için eşsiz öneme sahip bir yer olarak tanımlamış ve Protestan kurumları, metropol kitleleri nezdinde İngiliz yönetimini destekleyen bir rol üstlenmişti. Ancak İngilizler Filistin’in kontrolünü ele geçirdikten ve manda yönetiminin temel zorlukları ortaya çıktıktan sonra

3 Bu üç isim Randall Davidson (1903-28), Cosmo Gordon Lang (1928-42) ve William Temple’dır (1942-44). Temple’ın halefi Geoffrey Francis Fisher’ı ele almadım; görevinin ilk yıllarında savaşla meşgul olan Fisher, Filistin konusunda selefleriyle aynı derecede bir pozisyon oluşturmadı.

4 Bu anlatı, özellikle on dokuzuncu yüzyıl misyon çalışmaları üzerine yapılan araştırmalar tarafından desteklenen, Filistin’deki Protestan misyonerlerin İngiliz emperyal projesinin kültürel kolunu temsil ettiği fikrine karşı çıkmaktadır. Tibawi, hâlâ önemini koruyan çalışması *British Interests in Palestine, 1800-1901*’de- bu Evanjelik dini hareketlerin, metropoldeki egemen aristokrasiye karşı alt sınıf çıkarlarıyla aynı hizaya gelmelerine rağmen, “kitleler evlerinden tatmin olmadan ayrılıp sömürgelerde ve hatta Osmanlı İmparatorluğu gibi yabancı egemen devletlerin egemenlik alanlarında hırslı planlara giriştiklerinde, açıkça Avrupa’nın genişlemesine katıldıkları” argümanını öne sürer. “Missonlar, topraksal, ticari ve siyasi genişlemeyi takip eden genişlemenin kültürel yönüydü” (s. 5). Porter, *Religious Versus Empire?* adlı eserinde bu bakış açısına geniş bir meydan okuma getirirken, Eitan Bar-Yosef de Filistin özelinde Protestan Evanjeliklerin “Yahudilerin dönüşüne” olan ilgisinin “sürekli olarak kültürel uzlaşımın ötesinde dini coşku, eksantriklik, hatta bazen delilik suçlamalarıyla ilişkilendirildiğini” öne sürmektedir. Bkz. *The Holy Land in English Culture 1799 1917*, 184. Bu soru aynı zamanda şurada da ele alınmıştır: Porter, *The Imperial Horizons of British Protestant Missions, 1880– 1914*, ve Stanley, *The Bible and the Flag*. On dokuzuncu yüzyılda Filistin’e yönelik dini ve siyasi ilgi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*; Ben-Arieh and Davis, *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800–1948*; Tamcke and Marten, *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings*; Nassar, *European Portrayals of Jerusalem*; Moscrop, *Measuring Jerusalem*; Silberman, *Digging for God and Country*; Nicault, *Jerusalem 1850–1948*; ve Shepherd, *Zealous Intruders*.

İngiliz Protestanlar, çıkarlarının şekillenmesine yardımcı olan bu yeni topraklardaki ahlaki ve siyasi yükümlülükleri konusunda ciddi anlaşmazlıklar yaşamaya başladılar.

Britanya, Filistin ve Protestanların Etkisi

On dokuzuncu yüzyılda İngiltere’de Filistin’e olan ilgi artmış, artan Evanjelik duyarlılık yeni bir İncil arkeolojisi alanının gelişmesine ve Batılı Protestan gezginleri İncil’deki ‘Kutsal Topraklar’a götüren bir turizm ticaretinin başlamasına yol açmıştı. Filistin’e duyulan yeni Evanjelik hayranlık, özellikle Kudüs ve çevresindeki Yahudilere yönelik bir misyon faaliyeti dalgası başlattı ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Yahudilerin Filistin’e geri dönmesine yönelik “Uyanışçı” fikir hem İngiltere hem de ABD’deki bazı çevrelerde kök salmıştı. Filistin’in Yahudi tarihine yönelik bu yeni ilginin kökleri, Yahudilerin İncil’deki İsrail topraklarına geri dönmesinin İncil’deki kehanetlerin gerçekleşmesi için gerekli bir adım olduğu ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Batı dışı dünyada misyonların geniş bir şekilde yayılmasıyla aynı zamana denk gelen, esasen mesihçi ve kıyametçi bir Protestanlığa dayanıyordu⁵.

Filistin’deki ilk misyonlar, Osmanlı kontrolündeki diğer bölgelerde olduğu gibi, Yahudileri ve Müslümanları Hıristiyanlığa döndürme projelerinin önünde hızla engellerle karşılaştılar. Osmanlı yasalarına göre Müslümanlara din değiştirmek suçtu (teorik olarak ölümle cezalandırılabilirdi, ancak nadiren bu derece şiddetli bir şekilde uygulanıyordu) ve küçük Yahudi nüfusları ise misyonerlik çabalarına genellikle tepkisiz kalıyordu. Bu nedenle, yirminci yüzyıl boyunca çabalarını Yahudilere yöneltmeye devam eden Londra Yahudiler Cemiyeti (LJS) dışında Protestan misyonlar, dikkatlerini yerli Arap Hıristiyan nüfusa çevirdi⁶. Çoğunlukla Rum Ortodoks ve Rum Katolik olan yerel Hıristiyan dini uygulamaları, bölgede bu misyonerlik faaliyetlerinin ilk çabalarına hâkim olan İngiliz ve Alman misyonerler için rahatsız edici bir şekilde papalığı çağırıyordu. Bu misyoner topluluklarının birçoğu, bu “dejenere” toplulukları Hıristiyanlığın özellikle Avrupalı Protestan biçimlerine dönüştürmeye odaklanmaya karar verdi.

5 Restorasyonculuk ve Siyonist harekete yönelik erken dönem Evanjelik desteğe ilişkin faydalı genel bakışlar için özellikle bkz. Lewis, *The Origins of Christian Zionism*; Nassar, *European Portrayals of Jerusalem*; ve Shepherd, *Zealous Intruders*.

6 Bu, tüm Orta Doğu’da yaygın olan bir modeldi. Misyonerlerin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Orta Doğu’nun çeşitli bölgeleri üzerindeki etkilerine dair yakın tarihli bazı incelemeler için bkz. Makdisi, *Artillery of Heaven*; Sharkey, *American Evangelicals in Egypt*; Fleischmann, “The Impact of American Protestant Missions in Lebanon”; Marten, *Attempting to Bring the Gospel Home*; Oren, *Power, Faith and Fantasy America in the Middle East, 1776 to the Present*; ve Tejirian and Simon, eds., *Altruism and Imperialism*.

Resim 1: Soldan sağa, Canterbury Başpiskoposu Frederick Temple (1821-1902), dönemin Winchester Piskoposu Randall Davidson (1848-1930) ve York Başpiskoposu William Maclagan (1826-1910) olmak üzere üç din adamının tam boy grup portresinin fotoğrafı.

Kaynak: <https://www.rct.uk/collection/2917111/frederick-temple-randall-davidson-and-william-maclagan>

İngilizlerin Filistin'e olan hem siyasi hem de dini ilgisi, büyük ölçüde Filistin'in nüfusundan ziyade coğrafi alanlarıyla ilgiliydi⁷. İngiliz Dışişleri Bakanlığı için Filistin, Hindistan'a giden emperyal yollar bağlamında önemli bir stratejik konumu temsil ediyordu ve yerel Hıristiyan ve Yahudi nüfusa müdahalesi ise Osmanlı hükümeti karşısında İngiliz

7 Bu noktada, özellikle bkz. Bu konuda özellikle Nassar'a bakınız: *European Portrayals of Jerusalem (Kudüs'ün Avrupalı Tasvirleri)*, Avrupalıların Filistin çevresindeki İncil'e ait yerlere olan ilgisinin ve Filistin sakinlerinin fotoğraflardan, seyahat anlatılarından ve bölgenin diğer tanım ve tasvirlerinden dışlanması izini sürmektedir.

çıkarlarının savunulması için uygun bir bahaneden biraz daha fazlasını oluşturuyordu. Evanjelik Protestanlar için Filistin'in önemi ise öncelikle İncil'deki anlatıların tarihsel doğruluğunu kanıtlayabilecek ve Britanya'daki pek çok Evanjelik için Hıristiyanlığın, kendisine meydan okuma olarak algıladığı bilimsel gelişmelere karşı bir cevap sunabilecek İncil'deki alanlardı. Filistin'deki Doğu Hıristiyan kiliselerinin uzun tarihine İngiliz Protestanların ilgisi çok azdı. Filistin'in Hıristiyan bölgeleri, büyük ölçüde Ortodoks kiliselerinin himayesinde olmasına rağmen Hıristiyanlığı esasen Batılı bir din olarak sunan ve Filistin'in (ve özellikle Kudüs'ün) İncil tarihinden on dokuzuncu yüzyıl Batı'sındaki Evanjelik canlanmaya kadar doğrudan bir çizgi çizen tarihsel bir anlatı ve dünya görüşü içine yerleştirildi. İngiliz Protestanların Filistin'e gösterdikleri ilgi, Orta Doğu'nun başka yerlerindeki yaklaşımlarından farklıydı. Mısır ve Lübnan gibi yerlerdeki misyonerler de benzer şekilde yerel Müslüman ve Hıristiyan halklar üzerinde nüfuz sahibi olmak ve (yerel ve Osmanlı yetkilileriyle ilişkilerinde öngörülebilir sonuçları olan) soydaşları üzerinde ahlaki ve siyasi koruyuculuk iddiasında bulunmakla ilgileniyorlardı; ancak misyonerler Filistin'i onun on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Arap Hıristiyanlığının kültür ve pratiğini değil, modern bir Avrupa Protestanlığını doğuran kutsal bir alanı olarak görüyorlardı.

1917'de Filistin'deki stratejik ve dini çıkarlar, Anglo-Amerikan müdahalesini yirminci yüzyıl boyunca Orta Doğu'da şekillendirecek olan belgede bir araya geldi. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un Siyonist lider Walter Rothschild'e yazdığı bir mektup olan Balfour Deklarasyonu, Filistin'de bir "Yahudi Ulusal Yurdu" fikrine resmi İngiliz desteğini garanti ediyordu. İngiliz nüfuzunu korumanın ucuz bir yolu olarak Filistin'e sempatik bir Batılı nüfusun yerleştirilmesini teşvik eden stratejik düşünceler (ve bazı akademisyenlere göre Siyonizm'e verilen desteğin Amerikalı Yahudileri etkileyerek Amerika'nın savaşa girmesini teşvik edebileceği umudu) hükümetin kararına kesinlikle katkıda bulunmuştur. Ancak en az bunun kadar önemli olan bir diğer husus da, Arthur Balfour ve Lloyd George gibi Evanjelik ailelerde yetişmiş ve "Yahudilerin dönüşünü" başlı başına asil bir hedef olarak gören politikacıların "Restorasyonculuk" hakkındaki romantik görüşleriydi⁸. Balfour Deklarasyonu, on dokuzuncu yüzyılda İngiliz Protestanlarının Filistin'in Yahudiler için bir yuva olması fikrine olan bağlılığını ve kaynaklarının ötesinde zorlanan bir imparatorluk devletinin acil ihtiyaçlarını yansıtıyordu. İngiliz ordusu Aralık 1917'de Kudüs'ü işgal etti ve burada hızla askeri bir hükümet (İşgal Edilmiş Düşman Toprakları İdaresi) kurdu; Sevr Antlaşması 1920'de Filistin'i resmen İngiltere'ye verdi. İngiltere'nin Filistin'deki hâkimiyeti teknik olarak bir "koloni" olmaktan ziyade bir "manda"ydı ve yeni kurulan Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında bağımsızlık yolunda ilerliyor olması gerekiyordu. Ancak gerçekte Britanya, manda devletleri ile doğrudan kontrol ettiği koloniler arasında gerçek bir ayırım yapmıyordu⁹. Filistin mandası, Balfour Deklarasyonu'nu uluslararası hukuka dâhil ederek, İngiltere'nin 'Yahudi Ulusal Yurdu'nu desteklemeye ve teşvik etmeye devam etmesini bir mülkiyet koşulu olarak ilan etti. Protestan vizyonu artık Filistin üzerindeki İngiliz emperyal yönetiminin merkezi bir özelliğiydi.

8 Galli Baptist ve İskoç Presbiteryen evanjelizminin sırasıyla Lloyd George ve Arthur Balfour üzerindeki etkisi hakkında özellikle bkz. Lewis, *The Origins of Christian Zionism*, 3ff.

9 Elbette bu, tüm kolonilerin ve mandaların tamamen aynı şekilde yönetildiği anlamına gelmiyor. Manda devletlerinin yönetimine ilişkin faydalı bir karşılaştırmalı bakış için bkz. Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East 1914–1958*.

Elbette bu İngiliz Evanjelik görüşü, nüfusun yaklaşık yüzde 90'ını oluşturan Filistinli Arapların itirazlarını hesaba katmamıştı¹⁰. 1920'de ilk İngiliz Yüksek Komiseri, Yahudi politikacı Sir Herbert Samuel göreve başladı ve sömürge devletinin yeniden örgütlenmesini başlattı. Hükümeti, hem İngiliz yönetimine hem de Siyonist göç ve yerleşime karşı anında ve güçlü bir Arap muhalefetiyle karşılaştı. Filistinli Araplar sömürge yönetimine ve Siyonist istilaya karşı protestolar, gösteriler, düzenlediler ayrıca Milletler Cemiyeti'ne ve diğer uluslararası organlara dilekçeler ve Londra ve Cenevre'ye de heyetler göndererek meydan okudular. Çoğunluktaki Arap nüfusu ile azınlıktaki (ancak giderek artan) Avrupalı Yahudi nüfusu arasındaki çatışma ise kısa sürede Filistin siyasetinin en belirgin özelliği haline gelecekti. Geleneksel Protestanlığın bölgenin yerli halkından ziyade Filistin'deki 'Kutsal Yerler'e ve bu yerlerin Batı Hıristiyanlığı için merkeziliğine odaklanması, İngilizlerin Filistin üzerindeki siyasi iddialarının iç bağlamda meşrulaştırılmasına yardımcı olmuş ve Kudüs'ün Araplar ya da Yahudiler kadar Hıristiyan Batı'ya da ait uluslararası bir bölge olarak tanımlanmasına yönelik süregelen çabaları desteklemiştir (bu tartışma İngilizler mandayı terk ettikten sonra da devam etmiştir). Ayrıca, İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi anavatanını teşvik etme yükümlülüğünü üstlendiği sömürge devletinin özel koşullarının tanımlanmasına da yardımcı oldu. Ancak Filistin mandası kısa sürede İngiltere'nin en çetin emperyal ikilemelerinden biri haline gelince, İngiliz Protestanlar kendilerini 'Kutsal Topraklar' olarak gördükleri bu topraklardaki dini ve siyasi sorumlulukları konusunda ciddi bir anlaşmazlık içinde buldular.

Lambeth Sarayı, Siyonizm ve İngiliz İmparatorluk Politikası

Manda döneminde Canterbury'nin üç Başpiskoposu Filistin'e yönelik resmi bir kilise politikası oluşturmak için aktif olarak girişimde bulundu. Randall Davidson, Cosmo Lang ve William Temple yaklaşımlarını genelde İngiliz hükümeti, özelde ise Dışişleri Bakanlığı ile istişare ve uzlaşma yoluyla formüle etmişlerdir. Bu metropolit kilise liderleri Lambeth Sarayı'nı devlet aygıtının bir parçası olarak görüyor ve imparatorluk hükümetinin politikalarını ve eylemlerini desteklemekle yükümlü olduklarını düşünüyorlardı. Pratikte bu, Siyonizm'in hedeflerine mütevazı bir desteğe dönüştü ve 1930'ların sonu ile 1940'larda Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarına yönelik tehdit giderek daha belirgin hale geldikçe arttı.

Eski bir İskoç Presbiteryen olan Randall Thomas Davidson, 1903-1928 yılları arasında Canterbury Başpiskoposu olarak görev yapmıştır¹¹. Davidson ve bu yıllarda metropoldeki Anglikan kilisesinin önde gelen diğer birçok ismi için Filistin'le ilgili en önemli mesele Siyonist hareket değil, Anglikanların Doğu kiliseleriyle olan ilişkileriydi. Yirminci yüzyılın başlarında Yüksek Kilise Anglikanları ve Anglo-Katolikler arasında Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasında yeniden birleşme ya da en azından ilişkilerin iyileştirilmesi fikrine yönelik artan bir ilgi vardı. Davidson'ın Filistin'e olan ilgisi, bölgenin siyasi geleceğini çevreleyen meselelerden ziyade, Doğu kiliseleriyle ilişkiler meselesinde yatıyordu. "Konuyla ilgilenen pek çok dindar dostumuzun Ortodoks Kilisesi ve sorumlulukları hakkında çok az

10 Osmanlı ve manda Filistin'i hakkında nüfus bilgileri için bkz. McCarthy, *The Population of Palestine*.

11 Davidson'ın hayatı ve kariyerine genel bir bakış için bkz. Bell, Randall Davidson, *Archbishop of Canterbury*, ve Dark, *Archbishop Davidson and the English Church*.

şey düşündüğünü tahmin ediyorum” diye yazmıştı 1923’te, Filistin’deki bazı Hıristiyan mekanlarının korunması için harekete geçilmesi konusunda “ve hepimizin yapılması gerektiği konusunda hemfikir olduğu bir şeyi yapma şekli konusunda anlaşmazlıklar ve güçlükler yaratmamak için çok dikkatli olmalıyız”¹² demiştir.

Daha siyasi konularda ise kendisini imparatorluk yapısının işbirliği bir parçası olarak görüyor, dış politika konularında Dışişleri Bakanlığı’nın emirlerine uyuyordu. Siyonizm konusunda kararsızdı ve 1921’de Armagh Başpiskoposuna şunları söyledi: “Siyonizmin dostu değilim ve Bay Arthur Balfour’un ünlü sözü de dâhil olmak üzere söylenen pek çok şeyden üzüntü duyuyorum, ancak şu aşamada sahip olduğum çok yetersiz bilgi donanımıyla her şeyi kınamak için öne çıkmaya hazır değilim”¹³. Bu kişisel inanç eksikliği, Filistin’deki İngiliz politikası sorunu ortaya çıktığında Londra hükümetine itaat etmesine katkıda bulundu. 1917’de İngilizler Kudüs’ü ele geçirdiğinde, Başpiskopos Kudüs’ün Hıristiyanlık için sembolik olarak geri alınmasını destekleyen mektuplarla dolup taşıdı; Davidson sağduyulu olmayı tavsiye ederek şunları söyledi: “Dışişleri Bakanlığı bu konuda yapılan veya söylenen her şeyde azami dikkat gösterilmesi konusunda son derece isteklidir. Bir yandan İmparatorluğun geniş Müslüman nüfusunun keskin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmamız gerekirken.... diğer yandan Fransa’nın Suriye’deki Hıristiyan çıkarlarının geleneksel koruyuculuğuna ilişkin daha az keskin olmayan hassasiyetleri söz konusudur. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı gerçekten çok dikkatli olmamızı istedi”¹⁴.

1928’de Canterbury’ye ‘tercüme edilen’ Cosmo Gordon Lang da İskoç Presbiteryen olarak doğduğu için selefiyle yüzeysel bir benzerlik taşıyordu¹⁵. Bununla birlikte, çağdaş siyasi meselelerle çok daha ilgiliydi ve bir zamanlar Muhafazakâr bir politikacı olarak kariyer yapmayı da düşünmüştü. Lang, Filistin sorununu ciddi olarak ele almaya 1930’ların ortalarında, 1936’da orada patlak veren isyanın ardından başladı. Filistin Yüksek Komiseri Sir Arthur Wauchope (aynı zamanda bir İskoç) ile iyi ilişkiler içindeydi ve onu “kişisel bir dost...” olarak nitelendiriyordu. [Hıristiyan inancının ilkelerini teoride ve pratikte somutlaştıran biri’ olarak] tanımlıyordu¹⁶. Lang, Wauchope’nin Filistinli Arap ve Yahudi toplumlarını, her iki toplumun liderleriyle kişisel bağlantılar kurarak uzlaştırma hedeflerine sempati duyuyordu. 1936-39 Arap isyanının başlangıcında Wauchope’a yazdığı mektupta, ‘Her zaman Balfour politikasının neredeyse çözülmez bir zorluk mirası bıraktığını düşünmüşümdür. Ama kabul edildi ve yerine getirilmesi gerekiyor ve eminim ki sizin inceliğiniz ve kararlılığınız başka herhangi bir adamın başarabileceğinden çok daha fazlasını başaracaktır’¹⁷. İsyân sürdükçe ve Avrupa’daki Yahudilerin durumu kötüleştikçe Lang, Siyonist davaya karşı daha açık bir sempati duymaya başladı. 1937’de Lordlar Kamarası’nda Filistin hakkında konuşarak Siyonist harekete desteğini ifade etti ve bölünme durumunda Kudüs şehrinin ‘yeni’ kısmının Yahudi devletine tahsis edilmesi gerektiğini belirtti¹⁸. Konuşmanın haberleri Orta Doğu’ya

12 Davidson to Bishop of New York, 6 Sep. 1923, Davidson Papers vol. 399.

13 Davidson to Archbishop of Armagh, 9 Nov. 1921, LPL Davidson Papers vol. 398.

14 Davidson to Fynes-Clinton, 26 Nov. 1917, LPL Davidson Papers vol. 400.

15 Lang hakkında biyografik bilgi için bkz. Lockhart, *Cosmo Gordon Lang*.

16 Lang to Graham Brown, 30 Jan. 1937, LPL Lang Papers vol. 52.

17 Lang to Wauchope, 25 May 1936, LPL OC 145.

18 Bu öneri Filistinli Araplar arasında öfke uyandırdı, zira Kudüs’ün ‘yeni’ kısmı yükselmekte olan birçok Arap mahallesini

ulaştığında Lang, Filistin'deki İngiliz Anglikanlarından ve kilise liderleri tarafından ihanete uğradıklarını düşünen Arap Episkopal cemaatinin üyelerinden öfkeli mesajlar almaya başladı. Bununla birlikte, 1937 Eylül'üne gelindiğinde Lang, Lordlar Kamarası'nda yaptığı yorumlara katılmayan Filistin'deki kişilerin protestolarını ve argümanlarını reddederek, bölünmeyi desteklediğini ve haklı bir dava olarak Siyonist harekete sempati duyduğunu açıkça ifade ediyordu. Kudüs'teki Anglikan Piskoposu George Francis Graham Brown'a yazdığı mektupta "Lordlar Kamarası'nda Kudüs hakkında kullandığım birkaç kelimenin bu kadar yanlış aktarılmış ve yanlış anlaşılmasından dolayı elbette üzgünüm... [ama] korkarım ki dünyanın her yerinde sürekli olarak ortaya çıkan sözlerimin tüm yanlış anlaşılmalarını düzeltmem mümkün değil" dedi. Arap Piskoposların protestolarına sempati duymadığını ifade etmeye devam etti: "Araplara gelince, onların davasını Mandalar Komisyonuna sunulduğu şekliyle okudum. Tamamen yararsızdı ve orijinal Mandanın yarattığı durumun gerçek zorluklarını göz ardı ediyordu... Araplar Yahudilerden ve onların mali gücünden bu kadar korkuyorlarsa, Yahudileri dışlayabilecekleri ve Mandanın mevcut haliyle, hatta değiştirilmiş haliyle bile devam etmesi halinde kesinlikle yapamayacakları bir Arap Devletine olumlu bakmaya daha hazır olmamaları beni şaşırtıyor. Yahudilere gelince, Weizmann'ın Zürih'te yaptığı konuşmayı dikkatle okudum ve konuşmanın yeteneği ve devlet adamı bakış açısından çok etkilendim"¹⁹. Lang, İngiliz emperyal politikasında bazı Siyonist hedeflerin kabul edilmesi için bir sözcü haline gelmişti.

Artık Filistin'de Arap yanlısı bir tutum sergileme eğiliminde olan kilise temsilcilerini siyasi aktivizme katılmaktan caydırmaya başladı. Graham Brown Araplar ve Yahudiler arasında önerilen bir siyasi çözüm için sponsor olmayı teklif ettiğinde Lang, Yahudilerin bu planı asla kabul etmeyeceğini ve bu tür siyasi eylemlere katılmanın kilisenin Filistin'deki konumunu tehdit ettiğini söyleyerek daha fazla katılmasını yasakladı. Lang, Graham Brown'a "Böyle bir tutumun, Anglikan Piskoposu olarak Filistin'deki İngiliz makamlarıyla ilişkilerinizi etkilemekle kalmayıp, [Piskopos olarak] özel konunuza ve çalışmalarınıza zarar verebilecek sonuçlar doğurabileceğini düşünmeden edemiyorum" dedi²⁰.

Lang, 1938'de Siyonist lider Chaim Weizmann ile birkaç kez bir araya gelerek ona sempati duydu ve Anglikan desteğini garanti etti. Ancak o zamana kadar siyasi rüzgarlar (geçici olarak) değişmeye başlamıştı. 1939 yılında, üç yıl süren büyük Arap isyanının hemen ardından Londra, Yahudi göçünü kısıtlayan ve Arapların Filistin üzerindeki hak iddialarını destekleyen bir Beyaz Kitap yayınladı. Lang, Siyonist davayı savunmaya devam etti ve 1940 yılında Siyonist davayı Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald'a sundu. Yahudi Ajansı'na "Weizmann'ın talebini elimden geldiğince güçlü bir şekilde önlerine koydum" diye yazdı. "Ne yazık ki artık çok geçti. Bakanlar Kurulu tarafından onaylandıktan sonra Filistin'de toprak satışlarının kısıtlanmasına ilişkin düzenlemelerin yarın Filistin'de yürürlüğe gireceğini anlıyorum.... Lütfen Weizmann'a elimden geleni yaptığımı ve başarılı olma şansı olsa bile temsillerimin çok geç kalmış olmasından dolayı üzgün olduğumu

ıçeriyordu ve özellikle Filistinli Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi; Hadawi, *Palestinian Rights and Losses in 1948* adlı kitabında Kudüs'teki Filistinli Arap Hıristiyanların yarısının 'Yeni Şehir'de yaşadığını tahmin etmektedir. Osmanlı ve manda dönemlerinde buradaki Arap mahalleleri hakkında bkz. Tamari, *Jerusalem 1948*.

19 Lang to Graham Brown, 9 Sep. 1937, LPL Lang Papers vol. 52.

20 Lang to Graham Brown, 7 March 1938, LPL Lang Papers vol. 53.

bildirin. Umarım sonuçlar korktuğu kadar ciddi olmaz”²¹.

Bununla birlikte, Lang’ın Siyonizm yanlılığının sınırları vardı. Siyonistlerin birçok amacına sempati duyuyordu ama aynı zamanda İngilizlerin Yahudilerle olduğu kadar Araplarla da yaptıkları anlaşmalara bağlı olduklarına ve Yahudi Ulusal Yurdu’nun daha geniş emperyal çıkarları tehdit etmesine izin verilemeyeceğine de inanıyordu. 1920’lerin başında Yüksek Komiser Herbert Samuel’in Baş Sekreteri olarak görev yapmış olan ve Siyonist hedeflerin ateşli bir savunucusu olan Wyndham Deedes ile yazışmalarında temkinli davranmaya başladı:

“Filistin’de Yahudiler için ulusal bir yuva kurulmasıyla her zaman derinden ilgilendiğimi düşünmekte haklısınız. Dr. Weizmann ile bu konuda birçok kez görüşüm ve onun heyecanını paylaşmadan edemedim... ancak her zaman bir zorluk yaşadım ve hala da yaşıyorum: Amaç Filistin içinde bir ulusal yurt mu, yoksa ulusal yurt olarak Filistin’in kendisi mi? ... Filistin’in tamamının Yahudilere devredilmesini öngören hiçbir öneriye katılamam, zira böyle bir öneri Araplar vs. ile ilgili olarak çok dikkatli düşünülmesi gereken çok zor soruları gündeme getirir.”²²

Lang, Filistin sorununa ve Siyonist harekete selefinden çok daha açık bir siyasi yaklaşım geliştirdi; ancak Davidson gibi o da imparatorluk devletinin gerekliliklerini faaliyetlerinin zorunlu sınırları olarak kabul etti. Lang’ın halefi Hıristiyan sosyalist William Temple, 1944’teki ölümünden önce sadece iki yıl görev yapmış olsa da, Lang’ın Yahudiliğe olan ilgisini sürdürdü. İngiltere’de antisemitizmle mücadele etmek için (Haham Joseph Hertz ile birlikte) Hıristiyanlar ve Yahudiler Konseyi’ni kurdu ve Lordlar Kamarası’ndaki konumundan yararlanarak İngiltere’nin imparatorluk politikasını Siyonizm lehine etkilemeye çalıştı. Temple, Mart 1943’te Lordlar Kamarası’nda yaptığı konuşmada, Filistin ve Britanya’ya Yahudi mülteci alımını genişletme fikrini destekleyerek, “Aramızda yapılabilecek her şeyi yapmadığımıza dair bir his olduğu sürece rahat edemeyiz” dedi²³.

Temple’in Almanya’da yaşanan Nazi vahşeti karşısında duyduğu dehşet, Filistin ve Siyonizm hakkındaki görüşlerinin temelini oluşturmuştur. ‘Yahudilerin dönüşünü’ desteklemek için Kutsal Kitap’ta bir temel olduğu fikrini şiddetle reddetti. “İncil’e dayanarak Yahudilerin Filistin’e dönmesini savunmayı kendime yakıştıramadım” diye yazmıştır. İlhamın amacının tarihi gerçekleşmeden önce yazmak olduğuna zerre kadar inanmıyorum ve öngörülerini yerine getirmek amacıyla politika yürütmek bence hem dini hem de siyasi açıdan birinci sınıf bir hata olur²⁴. Bununla birlikte, Avrupa’da Yahudilere yönelik zulmün devam etmesi nedeniyle Filistin’e Yahudi göçünün artırılması fikrini destekledi.

Manda dönemi boyunca Lambeth Sarayı öncelikle İngiliz emperyal politikasıyla uyumlu hareket etti. Manda dönemi boyunca Canterbury Başpiskoposlarının hepsi Filistin’e yönelik politikalarını, Ortadoğu’da devam eden İngiliz emperyal varlığının gerekliliklerine göre şekillendirmiştir. 1930’larda Nazilerin iktidara gelmesinden sonra, metropoldeki Anglikan liderliği Filistin sorununa öncelikle Almanya ve Doğu Avrupa’dan gelen Yahudi

21 Lang to Mrs. Duffy Dugdale, 26 Feb. 1940, LPL Lang Papers 53.

22 Lang to Deedes, 11 March 1943, LPL Lang Papers 53.

23 Aktaran Kent, *William Temple*, 176.

24 Temple to Deedes, 18 June 1943, LPL Temple Papers vol. 31.

mülteciler meselesi üzerinden bakmaya başladı ve birçok İngiliz siyasi lider gibi, Alman antisemitizminin dehşetine bir yanıt olarak Siyonist siyasi hedefleri destekledi. Sadece 20 yıl sonra Canterbury Başpiskoposu Geoffrey Fisher, Afrika'daki İngiliz sömürge faaliyetleriyle ilgili olarak kendisini 'bir yandan devlet otoritesine saygı, diğer yandan da kendi ahlak anlayışı ve Hıristiyan kamu vicdanı' arasında sıkışmış bulacaktı²⁵. Ancak manda altındaki Filistin'de hiçbir Başpiskopos, ulus için ahlaki bir bekçi köpeği olma rolü ile emperyal bir devlet yapısının parçası olma konumu arasında gerçek bir çelişki görmemiştir.

Misyonlar, Din Değişirme ve İmparatorluk Politikası

İngiliz Protestan misyon örgütleri, Lambeth Sarayı'nın küresel emperyal politikanın gerekliliklerine olan duyarlılığının tam tersine, İngilizlerin Kudüs'e girişini Filistin'i özünde Batılı bir Hıristiyan mekânı olarak yeniden inşa etmek için son derece önemli bir fırsat olarak gördüler. Sonraki on yıllar boyunca, onların (misyonların) hedefleri ile yeni İngiliz sömürge yönetiminin hedeflerinin örtüşmediği giderek daha açık hale geldi. Misyon örgütlerinin Filistin'in Müslüman nüfusuna dinlerini yayma ve Filistin'i Batı Hıristiyanlığı için bir "Kutsal Toprak" olarak vurgulama konusundaki ilgileri, politikaları genellikle Orta Doğu ve Hindistan'daki sömürgecilik karşıtı ayaklanmaları önleme umuduyla Müslüman dini çıkarlarını yatıştırmaya çalışan hem Dışişleri Bakanlığı hem de yerel sömürge yönetimiyle doğrudan karşı karşıya geldi²⁶. Bununla birlikte, Protestanların Filistin'i Batı Hıristiyanlığı için talep etme fikrine olan bağlılıkları, bu kurumların hedeflerinin sömürge hükümetinden gördükleri muhalefete rağmen buradaki İngiliz siyasi kontrolünü desteklemeye devam etmeleri anlamına geliyordu.

Britanya'nın Protestan misyoner örgütleri ile imparatorluk devleti arasındaki çıkar çatışması, Filistin'deki resmi İngiliz müdahalesinin en başından beri belirgindi. Filistin'deki İngiliz kilise kurumları, Kudüs'te bir İngiliz-Prusya Protestan piskoposluğu için işbirliği yaptıkları on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana Alman misyonlarıyla uzun süredir devam eden bir çalışma ilişkisine sahipti²⁷. Her ne kadar ortak proje teolojik farklılıklar ve kontrol mücadeleleri (ortak kiliselerindeki ibadet programı konusundaki anlaşmazlıklar da dahil olmak üzere) nedeniyle sona erse de, İngiliz-Alman Protestan ilişkileri yakın kalmaya devam etti. Savaş yıllarında İngiliz misyon örgütleri, güçlü bağlara sahip oldukları Alman okullarını ve kurumlarını savunmaya çalıştı. Büyük Britanya ve İrlanda Misyoner Dernekleri Konferansı ile Suriye ve Filistin Birleşik Misyoner Konseyi (Conference of Missionary Societies of Great Britain and Ireland and the United Missionary Council of Syria and Palestine), 1917 yılı boyunca Canterbury Başpiskoposu ve İngiliz hükümetiyle sürekli yazışmalar yaparak Alman misyon kurumlarının, özellikle de okul ve hastanelerin savaş sonrasında da açık kalması için yoğun lobi faaliyetlerinde bulundu²⁸. Tahmin edilebileceği gibi, bu yazışmaların hiçbiri, Alman misyon örgütlerinin bilgi kanalı olarak hareket ettiğinden şüphelenen ve İngiliz işgalinin ardından neredeyse tamamını kapatan

25 Stockwell, "“Splendidly Leading the Way”? Archbishop Fisher and Decolonisation in British Colonial Africa", 560.

26 Bu konuda, bkz. Khalidi, *The Iron Cage*, 48 ve Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*.

27 Prusya-İngiliz ortak piskoposluğun oluşumu ve daha sonra feshedilerek tamamen Anglikan bir kurum olarak yeniden yapılandırılması hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Pittman, 'Missionaries and Emissaries', 17ff. Filistin'deki Alman çıkarları ve İngiliz kurumlarıyla işbirliği konusunda özellikle bkz. Goren, *Germany and the Middle East*.

28 Bu yönde çok sayıda mektup için bkz. IMC 26.11.04, dosya 1 ve IMC 26.14.11, dosya 1- 2.

İngiliz hükümeti tarafından sempati ile karşılanmadı.

Misyon örgütleri de İngilizlerin yönetimi ele geçirmesinin Filistin'deki tebliğ faaliyetlerinin kapsamını sınırlamamasını sağlamak istiyordu. Misyoner Cemiyetleri Konferansı 1917'de Arthur Balfour'a bir mektup yazarak, kurumlarının Osmanlı Devleti döneminde aldığı izinleri gerekçe göstererek misyonerlik faaliyetlerinde bulunma izninin devamını talep etti. "Osmanlı Hükümeti altında" diyorlardı, "Hıristiyan Misyonları Okullar ve Kolejler kurup sürdürebilmiş, hastaneler ve dispanserler açabilmiş, Hıristiyanlar ve Hıristiyan olmayanlar için toplantılar düzenleyebilmiş, ahlaki ve dini literatürü yayımlayabilmiş, satabilmiş ve dağıtabilmiş, mülk edinebilmiş ve hem özel hem de kamusal kullanım için binalar inşa edebilmiştir.... Majestelerinin Hükümetinden, Suriye ve Filistin'in gelecekteki yönetimiyle ilgili olarak müttefik veya düşman diğer Güçlerle yapılabilecek herhangi bir düzenlemede [bu hakları] güvence altına alacak adımların atılmasını saygıyla rica ediyoruz"²⁹. Bu yazışmalar, misyonerlik hedefleri ile imparatorluk emelleri arasındaki uçurumun boyutlarını ortaya koymaktadır; misyoner grupların Osmanlı yönetiminden İngiliz yönetimine geçişte faaliyetlerine verilen resmi izin azalmasından korkmaları, bu misyon örgütleri ile Whitehall arasındaki karşılıklı çıkarların eksikliğine dair çarpıcı kanıtlar sunmaktadır.

Misyonerlerin bu yalvarışları savaş sonrası Orta Doğu'nun siyasi kaderi üzerine müzakereler ilerledikçe de devam etti. 1922 yılında, İngiltere'deki başlıca misyon kuruluşlarının çoğunu içeren mezhepler arası bir örgüt olan Uluslararası Misyonerlik Konseyi (IMC), Filistin'in siyasi kaderini etkilemek için çok uğraştı. Dışişleri Bakanı (ve eski Hindistan Genel Valisi) George Curzon'a IMC'nin Lozan'da uygulanabilir bir çözüm vizyonunu anlatan bir mektupta misyoner liderler, geçmişteki yanlışların itirafıyla başlayan, emperyal çıkarlara oldukça zıt bir yaklaşım önerdiler.

"Bu yönde atılacak ilk adımın, Hıristiyan âleminin Yakın Doğu ile ilgili olarak geçmişte yaptığı hataları kabul etmesi olduğuna inanıyoruz. Tarihsel olarak Avrupalı ve Asyalı, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki ilk büyük katliam örneği, Kudüs sakinlerinin Haçlılar tarafından toptan katledilmesidir. Katliamın diğer taraftan gelişmesi misilleme şeklinde oldu. Hıristiyan âleminin geçmişte yaptığı hataları kabul etmesi ve bunlardan pişmanlık duyması, yeni bir anlayışın temellerini atacaktır"³⁰.

İngiliz hükümeti, Müslüman nüfusu tedirgin edebilecek ya da İngiltere'nin Filistin üzerindeki emperyal iddialarını zayıflatabilecek herhangi bir misyon faaliyetiyle ilgilenmiyordu. Dışişleri Bakanlığı, Kudüs'ün İngilizler tarafından işgalinin Hıristiyanlar tarafından kutlanması fikrine, "Britanya İmparatorluğu'ndaki çok sayıda Müslüman'ın kayda değer bir öneme sahip olduğu' gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmıştır. Eğer bu ülke Muhammed inancını yüceltecek resmi nitelikte bir şey yaparsa, durum kesinlikle hassas bir hal alacaktır"³¹. Benzer şekilde Curzon da IMC'ye, "Majestelerinin Hükümetinin şu anda meşgul olduğu hassas müzakereleri hiçbir şekilde kolaylaştırmaksızın dini düşmanlığın

29 Conference of Missionary Societies in Great Britain and Ireland'dan Balfour'a, 15 Kasım 1917, IMC 26.56.11, dosya 5.

30 Mathews ve Oldham tarafından Canterbury Başpiskoposu, Sir Valentine Chirol ve Arnold Toynbee ile birlikte hazırlanan Curzon'a not, 1 Kasım 1922, IMC 26.16.01, dosya 1.

31 Bell to Bickersteth, 6 Dec. 1917, LPL Davidson Papers vol. 400.

alevlerini körükleyebilecek olan bu kamuoyu görüşünün çok açık bir şekilde ifade edilmesini şimdilik kontrol etmenin akıllıca olduğunu” söyledi³². İngiliz emperyal egemenliğine bir tehdit olarak pan-İslam’dan duyulan uzun süreli korku, Protestan evanjelizmi yoluyla İngiliz kültürel etkilerini yayma ilgisine üstün geldi.

Misyonerlik ve emperyal hedefler arasındaki uyuşmazlığa rağmen, misyon toplulukları Filistin’deki çalışmalarını sürdürmek ve ‘Kutsal Topraklar’ ile bağlantılarını devam ettirmek için Batı emperyal yönetiminin çerçevesine ihtiyaç duyduklarını kabul ettiler. 1930’ların sonlarında, Filistin’de kurumları bulunan misyon toplulukları, İngilizlerin çekilmesi durumunda kendi gelecekleri konusunda giderek daha fazla endişelenmeye başladılar. Özellikle de 1937 Peel Komisyonu’nun Filistin bataklığına potansiyel bir çözüm olarak bağımsız Arap ve Yahudi devletlerine bölünmeyi önermesinden sonra. Misyoner Dernekleri Konferansı, Sömürge Bakanı’na ‘Filistin’de Dini Özgürlük’ konulu bir memorandum sundu ve bu memorandumda bölge için kendi hedeflerini ortaya koydu. Konferans, herhangi bir antlaşmanın ‘Hıristiyan inancını vaaz etme, öğretme ve her türlü Hıristiyan ibadetini yerine getirme hakkının açıkça tanınmasının’ yanı sıra Hıristiyan okullarını sürdürme hakkını, Hıristiyanlara karşı ayrımcılığın yasaklanmasını (Hıristiyanlığı kabul eden Yahudiler olan ‘İbrani Hıristiyanların’ siyasi statüsü özel bir endişe kaynağıydı) ve hem ‘yerli’ hem de yabancı azınlıkların haklarının güvence altına alınmasını içermesi gerektiğini yazdı. Konferans ayrıca, “Vicdan özgürlüğünün güvencesi, din değiştirme özgürlüğünü de açıkça içermeli ve din değiştirmeyi kabul eden ve dinini değiştirmek isteyenlerin medeni hakları korunmalıdır” demiştir³³.

İskoçya Kilisesi, İskoçya Hür Kilisesi ve İngiliz Yahudiler Arasında İncil’i Yayma Derneği güçlerini birleştirerek Sömürgeler Bakanı William Ormsby-Gore’a benzer ifadelerle mektup yazdılar ve ‘Filistin hakkındaki Kraliyet Komisyonu Raporu’nu tam ve dikkatli bir şekilde değerlendirdikten sonra, o topraklardaki çalışmalarının geleceği konusunda derin endişe duyduklarını’ belirttiler. Misyonerlik çalışmaları, dini azınlıklar ve din değiştirme özgürlüğü için hükümetten koruma talep etmişler ve Peel Komisyonu’nun raporunda misyonerlerin korunmasına ilişkin bir kaygının bulunmadığına dikkat çekerek sözlerini tamamlamışlardır: ‘Kraliyet Komisyonu Raporu’nda Hıristiyan Misyonlarına hiçbir şekilde atıfta bulunulmadığı gözlemlenmiştir. ...temsil ettiğimiz Kiliselerin ve Kurulların arzusu, Filistin için ya da Filistin’de oluşturulabilecek herhangi bir yeni düzenlemede ibadet, Hıristiyan misyonerlik faaliyeti ve din değiştirme özgürlüğünün tam olarak güvence altına alınması ve sürdürülmesidir’³⁴.

Önerilen bir Yahudi devletinde Hıristiyanlığa geçen Yahudilerin vatandaşlık hakları meselesi, Filistin’deki tarihleri on dokuzuncu yüzyıldaki ‘Uyanışçı’ Yahudilerin din değiştirmesi fikriyle yakından bağlantılı olan örgütleri özellikle ilgilendiriyordu³⁵. Uluslararası İbrani Hıristiyan İttifakı 1937 yılında manda hükümetine bir mektup yazarak

32 Curzon’dan Canterbury Başpiskoposuna, 9 Kasım 1922, IMC 26.16.01, dosya 1.

33 ‘Filistin’de Dini Özgürlük’ konulu not, Dougall’dan Koloni Sekreterine, 22 Aralık 1937, CO 733/354/3.

34 Macfarlane to Colonial Secretary, 26 Oct. 1937, CO 733/354/3.

35 Bu konuda özellikle bkz.Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*; Bar-Yosef, *The Holy Land in English Culture*; Cohn-Sherbok, *Politics of Apocalypse*; Culver, *Albion and Ariel*; ve Merkley, *The Politics of Christian Zionism, 1891–1948*.

Filistin'deki 'İbrani Hıristiyanların' vatandaşlıklarının devamının garanti altına alınmasını talep etti. İttifak'ın komitesi, 'Bizler Yahudiyiz ve Ulusal Ev'in inşasına katılma arzusundayız ve Majestelerinin Hükümetinin, sadece İsa Mesih'e olan inancımız nedeniyle bizi bu ayrıcalıktan mahrum etmeyeceğinden eminiz' dedi. Bu nedenle, şu anda yararlandığımız hakların gelecekteki herhangi bir yeniden düzenleme kapsamında saklı tutulacağına dair bir güvence verilmesini saygıyla talep ediyoruz³⁶. Bu, ne Londra'daki ana hükümetin ne de Filistin'deki sömürge yönetiminin hiç ilgilenmediği bir konuydu; ancak Yahudilerin din değiştirmesinin özel teolojik anlamlar taşıdığı metropoldeki birçok müjdecî için önemliydi. Filistin'de Yahudilerin Hıristiyanlığa geçme hakkını korumak, din değiştirenlerin sayısının çok az olduğu düşünüldüğünde neredeyse varsayımsal bir kaygıydı; ancak metropolün bakış açısına göre, "İbrani Hıristiyanlar" Protestanlığa geçenlerin büyük kısmını oluşturan Araplardan daha büyük bir öneme sahipti. Batı Hıristiyanlığının özel bir ayrıcalığa sahip olduğu ve yoğun Evanjelik misyon çabalarının hedefi olması gereken bir 'Kutsal Toprak' olarak Filistin'e ilişkin misyoner vizyonu, giderek Müslümanlar ve Yahudiler arasında bir savaş olarak algıladıkları siyasi durumu idare etmeye çalışan yetkililere cazip gelmiyordu. 1930'lara gelindiğinde, Protestan misyon kurumlarının çıkarları ile İngiliz imparatorluk hükümeti arasında büyük bir çatlak ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, metropoldeki Protestan kurumlar Filistin'i Batılı Hıristiyan güçlerin üzerinde meşru hak iddia ettiği bir alan olarak görmeye devam etti ve İngiliz sömürge kontrolünün sona ermesi ihtimalini potansiyel bir felaket olarak değerlendirdi.

Sahadaki Din Adamları: Filistin'deki İngiliz Anglikan Kuruluşu

Manda dönemine gelindiğinde, Filistin'deki Anglikan örgütlerinin çoğu -en önemli iki örgüt olan Kilise Misyoner Topluluğu (CMS) ve Kudüs ve Doğu Misyonu (JEM) da dahil olmak üzere- müjdecilikten (Evanjelizm) uzaklaşmıştı. Bunun yerine, dikkatlerini öncelikle yerel Arap Hıristiyan nüfusa hizmet veren eğitim kurumları geliştirmeye yönelttiler. Piskopos Gobat Okulu, St George's ve Kudüs Kız Okulu gibi misyon okullarının çoğu önemli kurumlar haline geldi; Filistin'in zengin Arap ailelerinin pek çok üyesini eğittiler ve Batı'ya dönük bir Filistinli Arap kent eliti için entelektüel merkezler olarak hizmet ettiler. (Filistin'deki Avrupalı Yahudi nüfusla öncelikli olarak ilgilenen birkaç Anglikan grup bu yaklaşımı paylaşmadı; özellikle LJS, manda dönemi boyunca ve sonrasında Yahudilerin din değiştirmesine ve Siyonizm'e olan bağlılığını sürdürdü³⁷. Bu misyon kurumlarında büyük ölçüde orta sınıf, siyasi olarak aktif, iyi eğitilmiş Arap Hıristiyan nüfusla çalışan İngiliz din adamları ve kilise çalışanları, imparatorluk politikasıyla radikal anlaşmazlıklar

36 Frank, Peltz, and Samuel to Colonial Secretary, 10 Nov. 1937, CO 733/354/3.

37 Esas olarak Filistinli Arap Hıristiyanlarla çalışan CMS ve JEM misyonerlerinin aksine, LJS Siyonizm yanlısı bir bakış açısına bağlı kaldı. Filistin'de kurulan ilk misyon cemiyetlerinden biri olmasına rağmen, LJS manda döneminde çok daha az etkili hale gelmişti. Bu konunun başlıca tarihçisi Yaron Perry, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Siyonist hareketin yükselişinin LJS'nin misyonunu karmaşıktırdığını belirtmektedir: 'Siyonist girişimde yer almak ve Kefareti hızlandırmak için ona yardım etmek istediler... Ancak zaman geçtikçe, laik Siyonist hareketin de Yahudi halkının milli duygularını incitmekten korktuğu için misyonerlik faaliyetlerine karşı olduğunu fark ettiler. Böylece, bu dönemin sonunda toplum, dini ve seküler olmak üzere çifte düşmanlık duvarıyla karşı karşıya kalmıştır. Perry ayrıca yirminci yüzyıl boyunca LJS'nin Britanya'daki Anglikan müessesesinin desteğini yavaş yavaş kaybettiğini ve bu müessesenin 'Britanya'daki Yahudilerle iyi ilişkileri, Yahudileri Hıristiyanlaştırmaya çalışan misyonerlik cemiyetiyle özdeşleşmeye tercih ettiğini ve bu arayışın giderek daha az popüler hale geldiğini' belirtmektedir. (198)

geliştirdi. Manda yönetimi süresince, birçoğu Filistinli Arap milliyetçiliğine sempatiyle bakmaya başlamış, manda yönetimini ve kendi kiliselerindeki liderleri Siyonist yanlısı politikaları nedeniyle kınamışlardır³⁸.

Filistin'deki İngiliz Anglikan kilisesi mensupları, manda yönetiminin üstlenilmesinden önce bile, İngiltere tarafından savunulan bir Yahudi Ulusal Yurdu fikrine karşı olduklarını ifade etmişlerdi. 1919'da Kudüs'teki Piskopos Rennie MacInnes şöyle yazıyordu: 'Ülkedeki tüm [Arap] Hıristiyan ve Müslüman nüfusun şiddetle ve oybirliğiyle karşı çıktığı bir Yahudi Devleti'nin kurulmasından söz edilmesi son derece tedirgin edici... Ben kendi adıma mandanın Büyük Britanya'dan başka bir güce verilmesinin mümkün olmasını dileme eğilimindeyim. Kim üstlenirse üstlensin bu çok nankör bir görev olacaktır'³⁹. İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu projesini desteklemesinin yol açtığı zorluklar, manda yönetiminin ilk yıllarında Filistin'deki Anglikan din adamlarının yazı ve yorumlarında sık sık dile getirilen bir konu olmuştur.

MacInnes, Kudüs'teki Piskoposluk görevinin en başından itibaren Siyonizm karşıtı bir siyasi duruş sergilemiştir. Davidson'a yazdığı erken tarihli bir mektupta Başpiskopos'a şunları söyledi: '[Filistin'deki Arap Müslümanlar ve Hıristiyanlar] Yahudilere kendi ülkelerinde ulusal bir ev verilmesi hakkındaki tüm bu konuşmalardan çok rahatsızlar ve aslında Yahudiler ayrıldığından beri yaklaşık 1900 yıldır bu ülkede yaşayanlara ne olacağını merak ediyorlar. Yahudiler de kartlarını çok kötü oynuyorlar ve kendilerini her yerde sevimsiz hale getiriyorlar. Umarım bunu çok ileri götürmezler, aksi takdirde misillemeye yol açması kaçınılmazdır'⁴⁰. Kudüs'teki Church House'da, toplanan kalabalığa Filistin'in 'İngiltere'nin İngiliz olduğu gibi Filistin'in de Yahudi yapılmak istendiği iddiası nedeniyle huzursuzluk içinde kaynadığını, bu ideali tamamen ulaşılamaz olarak gördüğünü' söyledi ve 'Siyonist Komisyonun Kudüs'teki Yahudi ayaklanmalarına ilişkin raporunun hem yanlış hem de iftira olduğunu' ekledi⁴¹. Siyonist faaliyetlerin kamuoyu önünde kınanması, o sırada Sömürgeler Bakanı olarak görev yapan Winston Churchill'in dikkatini çekmiş ve Davidson'a Piskopos'un yorumlarını şikayet etmiştir: "Dr. MacInnes'in bir süre daha görevde kalması halinde, kamuoyu önünde yaptığı konuşmalarda daha sağduyulu olması gerektiği konusunda kendisine telkinde bulunmanın faydalı olacağını düşünmekteyim"⁴².

Bununla birlikte, hem Araplar hem de aralarında çalışan İngiliz misyonerler arasında Siyonizm karşıtı duygular artmaya devam etti. 1936'daki genel grev, İngilizlerin en acımasız ayaklanma karşıtı taktiklerini uygulayarak bastırması üç yıl sürecek olan sömürge karşıtı büyük bir Arap isyanının başlangıcı oldu⁴³. O zamana kadar Filistin'deki pek çok İngiliz

38 Filistin'de 'sahada' çalışan ve çoğunluğu Arap yanlısı olan İngiliz sömürge yetkilileri ile Siyonizm'e daha sempati duyan Londra'daki üstleri arasında da benzer bir bölünme olduğunu belirtmek gerekir.

39 Bishop's Letter, Oct. 1919, LPL Davidson Papers vol. 397.

40 MacInnes to Davidson, 26 March 1919, LPL Davidson Papers vol. 397.

41 *Palestine Weekly*, 4 Oct. 1921, copy in LPL Davidson Papers vol. 400.

42 Churchill to Davidson, 17 Feb. 1922, LPL Davidson Papers vol. 400. Churchill mektubuna Weizmann'dan gelen ve MacInnes'in yorumlarını şikayet eden bir mektubun kopyasını da eklemiştir.

43 Filistin'de 1936-1939 yılları arasında yaşanan ve el-tevra el-kubra, yani Büyük İsyen olarak bilinen ayaklanma, iki savaş arası dönemde Ortadoğu'da sömürge karşıtı direnişin en ciddi patlamasıydı. İsyen hakkında özellikle bkz. Swedenburg, *Memories of Revolt*.

kilise çalışanı siyasi görüşleri konusunda oldukça açık sözlü hale gelmişti. Mabel Warburton (Kudüs Kız Okulu'nun kurucusu ve Filistin'deki en önde gelen İngiliz kadınlardan biri) el-tevra el-kübra'nın, yani 'Büyük İsyân'ın ilk aşamalarında şöyle yazmıştı: "Bu noktaya asla gelinmemeliydi.... elbette [Yahudi] göçü uzun zaman önce askıya alınmalıydı, ama şimdi bu çok ciddi bir mesele haline getiriliyor"⁴⁴. Bazı misyonerler hükümete karşı yeterince yüksek sesle konuştukları için azarlandılar; 1936'da CMS'den W. D. Hooper "bir Misyondaki misyonerlerin bir vücut olarak birlikte hareket etmelerini ve Sekreterleri aracılığıyla sivil makamlardan aldıkları tavsiyelerle yönlendirilmelerini beklediğimiz konusunda bir uyarıda bulunduğunu" yazdı⁴⁵.

MacInnes'in Kudüs'teki Anglikan Piskoposu olarak halefi George Francis Graham Brown da Yahudi Ulusal Evi projesine karşı çıkmıştır. Ekim 1936'da Kudüs ve Doğu Misyona yazdığı bir mektupta, 'Onun [İsa'nın] ruhani bir İsrail öğretisi, Filistin'de bir 'Ulusal Yuva'nın temelini gerçekten inkar etmiyor mu? Başka bir deyişle, Filistin'de bir 'Ulusal Yuva'nın kurulması Eski Ahit'teki kehanetlere değil, başka temellere dayandırılabilir'⁴⁶. Graham Brown, piskopos olarak görev yaptığı süre boyunca yavaş yavaş sadece manda devletinin politikalarına değil, taktiklerine de karşı çıkmaya başladı. İsyân sırasında, acımasız askeri baskıda sivillere yönelik polis şiddetine ilişkin kilise öncülüğünde yürütülen soruşturmalara öncülük etti. 1938'de manda hükümetinin Genel Sekreteri W. D. Battershill'e bir mektup yazarak polis şiddeti konusunu görüşmek üzere bir toplantı talep etti ve 'Polis ve Asker tarafından köylerin aranması sırasında işlenen yeni terör eylemlerine dair artan kanıtları, [İngiliz liderlerin] ahlaki olarak sorumlu oldukları eylemleri' gerekçe gösterdi⁴⁷. Raporunda, Filistin'de kullanılan İngiliz polis ve askeri yöntemlerinin 'doğru bir şekilde terörizm olarak tanımlandığını' kategorik olarak belirtmiştir. 'Hıristiyan Kilisesi üyeleri, on sekiz ayı aşkın bir süredir, Hükümetin ahlaki açıdan sorumlu olduğu eylemlerin bazı etkileri konusunda buradaki yetkililere beyanlarda bulunmuşlardır. ... Artık sessiz kalamam'⁴⁸. Piskoposun bildirdiğine göre, bu mektup Graham Brown ile Battershill arasında büyük bir çatlağa neden oldu; Brown 'herhangi bir terör eylemi olduğunu reddetti ve örtbas edilmesini istediği hiçbir şey olmadığını ve kabul etmediği şeylerin tekrarlanamayacağını söyledi'⁴⁹.

Graham Brown, Peel Komisyonu'nun bölünme önerisine karşı çıkmış ve manda hükümetine 'Böyle bir önerinin Filistinli Hıristiyan topluluklar tarafından adaletsiz, pratik olmayan, mantıksız, din karşıtı ve statükonun ihlali olarak görüleceğini' söylemiştir⁵⁰. Lambeth Sarayı Dış İlişkiler Konseyi sekreteri ve Filistin'deki Anglikan kilisesi ile uzun süre ilgilenmiş olan Canon John Albert Douglas da bu görüşü desteklemiş ve 'Hıristiyan duygularına göre Kutsal Toprakları parçalama fikri başlı başına iğrençtir ve Araplarla

44 Warburton to Hooper, 19 Aug. 1936, CMS G2/P/1.

45 Hooper to Bishop, 29 June 1936, CMS G2/P/1.

46 Graham Brown to JEM, 15 Oct. 1936, JEM 61/1; ayrıca bkz: Farah, *In Troubled Waters*, 111.

47 Graham Brown to Battershill, 25 Feb. 1938, LPL Lang Papers vol. 53.

48 Graham Brown to Battershill, 26 Feb. 1938, LPL Lang Papers vol. 53; İngiliz ordusunun isyana yaklaşımı hakkında bir inceleme için bkz. Townshend, 'In Defence of Palestine', 917-949, and Stein, 'The Intifada and the 1936-39 Uprising', 64-85.

49 Graham Brown to Lang, 26 Feb. 1938, LPL Lang Papers vol. 53.

50 Graham Brown to Luke, 25 July 1938, LPL Lang Papers vol. 53.

Yahudileri birbirinden ayıracak keyfi bir sınır çitiyle bölünme ihtimali dehşet vericidir' demiştir⁵¹. 1938'de Graham Brown, Mabel Warburton, C. T. Bridgeman ve W. H. Stewart (hepsi de Filistin'de çalışan Episkopal din adamları veya misyon temsilcileri) ile birlikte İngiliz mandasını kınamak üzere kamuoyu önüne çıktı. London Times'a yazdıkları bir mektupta Yahudi Ulusal Evi fikrini reddetmişler ve bölünme planına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. 'Filistin sorununun kaynağı Balfour Deklarasyonu ve onu güvence altına alan Mandadır' dediler. Başlangıçta belki de bir yanlış düzeltmeye yönelik dürüst ve Hıristiyan bir girişim olsa da, Bildirge'nin kendisi başka bir yanlış yapmıştır - ki bu hiçbir zaman kabul edilmemiştir⁵².

Bu siyasi inançlar, isyana verilen acımasız yanıt yerini 1940'ların kaosuna bıraktıkça daha da güçlendi. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Filistin'deki İngiliz kurumları, başta Irgun'un 1946'da Kudüs'teki King David Oteli'ni bombalaması olmak üzere, aşırılık yanlısı Yahudi grupların yürüttüğü bir dizi şiddet kampanyasının hedefi oldu. Ertesi yıl, Attlee hükümeti nihayet Filistin mandasını yeni kurulan Birleşmiş Milletler'e bırakacağını açıkladı. 1948'de savaş patlak verdiğinde, Anglikan misyonerlik kurumunun büyük bir kısmı Filistin'deki İngiliz emperyal hedeflerine sempati duyuyormuş gibi davranmaktan vazgeçmişti. Filistin'de uzun yıllar CMS misyonerliği yapan Eric Bishop, Lübnan'ın Trablus kentindeki yeni görev yerinden şunları yazdı: 'İnsanların söylediklerini dinledikçe, bu fiyaskonun başlıca sorumlusunun Hıristiyan miraslarıyla bizim iki ülkemiz olan Büyük Britanya ve ABD olmasından utanç duyuyor. ...Hıristiyanlar, ya İslam'ın ya da Siyonizm'in (birincisi siyasi bir güç olarak) gözüne girmeye çalışan ve Hıristiyanlığın Filistin'le bir ilgisi olduğunu unutan sözde Hıristiyan Batı tarafından ihanete uğradıklarını her geçen gün daha fazla hissediyorlar'⁵³. Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde Araplarla çalışan pek çok İngiliz Anglikan, İngiliz hükümetinin Filistin'e yönelik muamelesinin Hıristiyan ideallerine ihanet teşkil ettiği hissini paylaşıyordu ki bu his, sömürgecilikten kurtulma süreci imparatorluk genelinde genellikle şiddetli bir şekilde ilerlerken kilise-devlet ilişkilerini daha geniş bir şekilde etkileyecekti⁵⁴.

Bu öfke Anglikan kilisesi ve misyoner kurumları için yeni bir role dönüştü: 1948 ve 1949'daki kaos sırasında Filistinli Arap mültecilere yardım sağlamak için Kudüs piskoposluğu başdiyakozu A. C. MacInnes, Ağustos 1948'de IMC'ye bir mektup yazarak durumu anlattı ve mali yardım talebinde bulundu. 'Yahudi silahlı kuvvetlerinin şiddet eylemleri ya da korkuları nedeniyle Filistin'deki evlerinden ve topraklarından kaçmak zorunda kalan ve sayıları 350,000 olarak tahmin edilen Arap mültecilerin ihtiyaçlarını size iletmeyi bir görev biliyoruz. Pek çok vakada evleri yağmalanmış ya da yıkılmıştır. Evlerini erken terk edenler bazı eşyalarını kurtarabildiler, ancak binlerce kişi üzerlerindeki giysilerden başka hiçbir şeyle kaçamadı. Sahip oldukları yiyecek stoklarını yanlarına alamadılar ve bazı durumlarda kaçarken paraları ve mücevherleri çalındı. ...Bu konunun

51 Memo by Douglas for the CFR, 31 Jan. 1938, LPL Douglas Papers vol. 15.

52 *Times*, 23 Aug. 1938; copy of letter in LPL Lang Papers vol. 52.

53 Bishop to Warburton, 6 Aug. 1948, IMC 26.56.05, file 1.

54 Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar, Lambeth Sarayı arşivlerinden yararlanarak bu noktayı başka coğrafi bağlamlarda da ortaya koymuştur. Anglikan kurumlarının dekolonizasyon sürecine katılımına ilişkin iki değerli inceleme için özellikle bkz. Stockwell, 'Improper and Even Unconstitutional', ve 'Splendidly Leading the Way?'

kiliselerin önüne getirilmesi ve Kutsal Topraklar'daki yerinden edilmiş kişiler sorununa, Avrupa'daki yerinden edilmiş kişilere verilen uluslararası yardımın aynısının verilmesi için baskı yapmaları gerektiğine inanıyoruz⁵⁵. Ürdün, Lübnan ve Suriye'deki misyon okulları, klinikler ve kiliseler mümkün olduğunca çok sayıda Filistinli mülteciyi kabul etmek için seferber oldu ve yeni kurulan bu mülteci merkezlerindeki personel Filistinlilerin içinde bulunduğu kötü durumu Batı'ya duyurmaya çalıştı. Amman'da bir mülteci kampına dönüşen CMS okulunun müdürü Winifred Coates, yeni öğrencilerini beş parasız olarak tanımlayarak Batı'dan para bağışı çağrısında bulundu:

“[Çoğu] tamamen muhtaç durumdadır ve çeşitli yerlerdeki okullarda ve kamplarda barındırılmaktadır ve halihazırda Devlet yardımı almaktadır. Şok edici bir durum içindeler. Bunların birçoğunu ziyaret ettim ve hepsinden aynı hikayeyi dinledim; Yahudiler tarafından boş zamanlarında ayrılacakları ve taşıyabilecekleri şeyleri alabilecekleri söylenmiş, daha sonra kasabanın dışına çıktıklarında Yahudiler tarafından karşılanmışlar ve kadınların küpelerine, bileziklerine ve baş paralarına kadar tüm değerli eşyaları ellerinden alınmış. Bir kadın bana sadece on bir kuruşla başladığını ve bu paranın kendisinden alındığını söyledi⁵⁶.

Mültecilere yönelik misyoner yardımı, Avrupalılara yönelik düşmanlık ve bazı Filistinli Araplar arasında Avrupa'nın ilgisinin evanjelist nitelikte olduğu şüphesi nedeniyle sekteye uğradı. Bununla birlikte, CMS ve piskoposluk battaniye tedarikçileri, aşevleri, derme çatma klinikler ve Nablus'ta bir hastane de dahil olmak üzere bir dizi yardım merkezi organize etti. Bu çabalara yardımcı olmak için Batı'dan para talep etmeye devam ettiler, ancak nispeten küçük miktarlarda bağışlanan parayı bile İngiltere dışına çıkarmalarına izin vermeyerek çabalarını sık sık engelleyen İngiliz hükümetinin muhalefetiyle karşılaştılar⁵⁷.

1949 yılında Yakın Doğu Hıristiyan Konseyi, Birleşmiş Milletler'e Kudüs'ü devralması ve Filistin'in tartışmalı bölgelerinde uluslararası bir otorite sağlaması; Filistinli Arap mültecilerin derhal ülkelerine geri gönderilmesi ve kaybedilen mülkler için tazminat ödenmesi ve mülteciler arasında geniş çaplı yardım çalışmaları yapılması çağrısında bulundu. 'Kudüs söz konusu olduğunda' diye yazıyordu liderleri, 'Kutsal Yerlerden ziyade insanlarla ve insan haklarının korunmasıyla ilgileniyoruz'⁵⁸. Bu açıklama, Protestanların 'Kutsal Topraklar'ın yerli halklarından ziyade mekânları ve alanlarıyla ilgili geleneksel kaygılarının çarpıcı bir şekilde tersine çevrilmesini temsil ediyordu ve imparatorluk hükümetiyle olduğu kadar metropolit kilisesiyle de büyük bir kopuş anlamına geliyordu. 1948-49 savaşı sırasında, Filistin'in Arap nüfusu arasında çalışan misyonerler ve kiliseye bağlı kuruluşlar, Filistinli Arapların davasına sempati ve desteklerini ifade ederek ve hem ulusal hem de uluslararası platformlarda Filistinlilerin hakları için lobi faaliyetleri yürüterek, hem hükümetlerini hem de kilise liderliklerini esasen reddetmişlerdi. Sözleri ve faaliyetleri İngiliz emperyal eylemlerini açıkça kınadı ve Filistin'de otuz yıldır süren İngiliz sömürge yönetiminin etkilerini tersine çevirmeye ya da en azından hafifletmeye odaklandı.

55 A. C. MacInnes to IMC, 7 Aug. 1948, IMC 26.56.05, file 1.

56 Coates to Warburton, 30 July 1948, IMC 26.56.05, file 1.

57 Goodall to Klein, 8 Oct. 1948, IMC 26.56.05, file 1.

58 NECC to Rev. Charles Ranson, Secretary of the International Missionary Council, NY, April 1949, IMC 26.56.03, file 7.

Sonuç

İngiliz Protestan kurumlarının Filistin mandasındaki imparatorluk politikası konusunda aldıkları radikal farklı pozisyonlar, İngiliz Protestanlığının ‘Kutsal Topraklar’daki karmaşık ve özel tarihini yansıtıyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz Protestanlarının buradaki ilişkileri, Filistin’in Hıristiyan bölgelerine yönelik meşru bir Batılı Protestan ilgisi kavramına katkıda bulunmuş ve bu da Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin Filistin üzerindeki siyasi iddiasını güçlendirmeye yardımcı olmuştur. Evanjelik Protestanlığın Yahudilerin İncil’deki anavatanlarına dönüşünü içeren teleolojik bir şema fikri de aynı şekilde seküler Siyonist harekete imparatorluk desteğini teşvik ederek Filistin üzerindeki İngiliz yönetiminin özel doğasını etkilemiştir.

İngilizlerin Filistin’de yarattığı durumun karmaşıklığı yavaş yavaş netleştikçe, Protestan görüşü uygun imparatorluk ve kilise tepkileri konusunda ayrışmaya başladı. Protestan kurumlarının Filistin’de İngiliz hakimiyetinin devamına yönelik desteği güçlü kalmaya devam ederken, Lambeth Sarayı ile Protestan misyon kurumları arasında önemli yaklaşım farklılıkları vardı. Canterbury Başpiskoposları, Dışişleri Bakanlığı tarafından temsil edilen imparatorluk çıkarlarıyla birlikte hareket etme eğilimindeydi. Öte yandan, metropoldeki İngiliz Protestan misyon kurumları, Filistin’i Müslümanlar ve Yahudiler arasında bir savaş alanı olarak gören ve uluslararası Müslüman duyarlılığını kışkırtmaktan çekinen bir sömürge hükümetinin muhalefetiyle, karşılaşan bir gündem olan ‘Kutsal Topraklar’da Hıristiyanlaştırma politikalarını, destekledi. Canterbury Başpiskoposları makamlarını İngiliz emperyal siyasi varlığının bir kolu olarak görürken, Protestan Hıristiyanlığın yayılmasından ziyade imparatorluğun stratejik ihtiyaçlarına daha fazla bağlıyken, Protestan misyon örgütleri emperyal hakimiyeti Filistin’i Batılı bir Hıristiyan toprağı olarak yeniden inşa etmek için sadece gerekli bir ön koşul olarak görüyorlardı. Metropolitan misyon örgütleri ve imparatorluk hükümeti, Filistin’de İngiliz kontrolünün devam etmesinin arzu edilir olduğu önermesini paylaşıyordu, ancak Filistin’in İngiltere’nin Müslüman emperyal varlıklarının önemli bir parçası olarak mı yoksa Batı Hıristiyanlığı için hayati önem taşıyan kutsal bir alan olarak mı ele alınması gerektiği konusunda farklı düşünüyorlardı.

Bunu daha fazla anlaşmazlık takip etti. Filistin’in kutsal alanları üzerindeki Protestan iddiası, İngiliz Protestanların on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Filistin’in yerli Arap nüfusu içinde Protestan misyonerlik faaliyeti yürütmesini gerekli kılmıştı. Manda dönemine gelindiğinde, bu misyon örgütlerinin çoğu Filistin’in Arap Hıristiyan topluluklarıyla yakın bir ilişki içine girmişti; bu topluluklar iyi eğitilmiş, siyasi olarak aktif, gelişmekte olan Filistin Arap milliyetçi hareketine güçlü bir bağlılık duyan ve Batılı Evanjelik Protestanların teşvik etmek için çalıştıkları Siyonist harekete karşı ateşli bir muhalefet sergileyen bir demografik yapıya sahipti. Bu topluluklarla yaptıkları çalışmalar bağlamında, birçok İngiliz Protestan misyoner Filistinli Arap milliyetçiliğine ve Siyonizm karşıtlığına sempati duymaya başladı ve kiliselerinin Filistin’in ‘Kutsal Yerleri’ne geleneksel olarak odaklanmasını açıkça reddederek yerli Arap Hıristiyan toplulukları için siyasi odaklı bir endişe duymaya başladı. Manda hükümetiyle, Whitehall’la ve kendi kilise yetkilileriyle sık sık düşmanca ilişkiler kurarak, on dokuzuncu yüzyıldaki seleflerinin getirilmesine yardımcı olduğu ve metropolit kilise ve misyon örgütlerinin desteklemeye

devam ettiği sömürge yönetimine karşı militanlık yaptılar; bu gelişme sömürgecilikten kurtulan imparatorlukta hiçbir şekilde benzersiz değildi ve imparatorluk ile misyon çıkarları arasında basit bir örtüşme varsaymanın yetersizliğini ortaya koyuyordu⁵⁹. Manda döneminin sonuna gelindiğinde, birçok kilise çalışanı, hem İngiliz emperyal yönetiminin hem de Filistin'deki kendi varlıklarının dayandığı Protestan öncülleri reddetmek için alenen ahlaki bir zorunluluk olduğuna karar vermişti.

İronik bir şekilde, yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, metropolitlik kilisesi içinde onların uzlaşmaz pozisyonu baskın bir pozisyon olarak ortaya çıkmıştır. 1992'de George Carey, LJS'nin (şimdi Yahudiler Arasında Kilise Bakanlığı olarak biliniyor) hamisi rolünü üstlenmeyi reddeden ilk Canterbury Başpiskoposu oldu - bu hareket, İngiliz Anglikanizmi ile bir zamanlar çok güçlü bir şekilde desteklediği Siyonist hareket arasındaki artan mesafeyi vurgulamaya hizmet etti. Carey'in halefi Rowan Williams bu tutumu daha da ileri götürerek Hıristiyan Siyonizminin geçerli bir tarihsel temeli olmayan bir hareket olduğunu ilan etmiştir⁶⁰. Ancak yerleşik Anglikanizm Siyonizmi desteklemeye yönelik tarihsel ilgisinden uzaklaştıkça, Birleşik Krallık'taki bazı Evanjelik gruplar aynı anda hem İsrail'i güçlü bir şekilde destekleyen hem de Avrupa'da İslami bir varlığa şiddetle karşı çıkan bir Hıristiyan Siyonizmini benimsemiştir⁶¹. Açıkça görüldüğü üzere, İngiltere'nin Filistin politikasına yönelik çok yönlü ve sesli Protestan ilgisi meselesi, İngiltere'nin 'Kutsal Topraklar'daki kısa süreli üstünlük dönemini çoktan geride bırakmıştır.

Kaynakça

Bar-Yosef, Eitan. *The Holy Land in English Culture 1799–1917: Palestine and the Question of Orientalism*. Oxford: Clarendon Press, 2005.

Bell, G. K. A. *Randall Davidson, Archbishop of Canterbury*. London: Oxford University Press, 1935.

Ben-Arieh, Yehoshua, and Moshe Davis, eds. *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800– 1948*. Westport, CT: Praeger, 1997.

Cohn-Sherbok, Dan. *Politics of Apocalypse: The History and Influence of Christian Zionism*. Oxford: Oneworld, 2006.

Culver, Douglas J. *Albion and Ariel: British Puritanism and the Birth of Political Zionism*. New York: Lang, 1995.

Dark, Sidney. *Archbishop Davidson and the English Church*. London: P. Allan, 1929.

59 Porter, diğerlerinin yanı sıra, misyonların imparatorluk projesinin kültürel kolu olarak hareket ettiği yönündeki uzun süredir devam eden düşünceye etkili bir şekilde meydan okumuş, bunun yerine misyonların kendilerini imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki sömürge hükümetleriyle nadiren anlaşmazlık içinde buldukları çok daha karmaşık bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Porter, *Religion versus Empire? British Protestant Missionaries and Overseas Expansion, 1700–1914*.

60 *Eurasia Review*, 20 Feb. 2010.

61 2007'de Londra'da düzenlenen bir Hıristiyan Siyonist zirvesinde bir konuşmacı, 'Getirdiğimiz ana mesaj İsrail'i destekleme talebi değil, Avrupa'daki Hıristiyan uyanışını destekleme talebidir; İsrail'i kurtarmak için değil, kendinizi kurtarmak için' demiştir. Bkz. 'UK forum promotes Christian Zionism', *Jerusalem Post* Jan. 28 2007.

Farah, Rafiq. *In Troubled Waters: A History of the Anglican Diocese in Jerusalem 1841–1998*. Leicester: Christians Aware, 2002.

Fieldhouse, D. K. *Western Imperialism in the Middle East 1914–1958*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Fleischmann, Ellen. ‘The Impact of American Protestant Missions in Lebanon on the Construction of Female Identity, c. 1860–1950’. *Islam and Christian-Muslim Relations* 13, no. 4 (2002): 411 –26.

Goren, Haim, ed. *Germany and the Middle East: Past, Present and Future*. Jerusalem: Magnes Press, 2003.

Hadawi, Sami. *Palestinian Rights and Losses in 1948: A Comprehensive Study*. London: Saqi Books, 1988.

Kent, John. *William Temple: Church, State, and Society in Britain, 1880–1950*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1992.

Khalidi, Rashid. *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Boston: Beacon Press, 2006.

Lewis, Donald. *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*. New York: Cambridge University Press, 2007.

Lockhart, John Gilbert. *Cosmo Gordon Lang*. London: Hodder and Stoughton, 1949.

Marten, Michael. *Attempting to Bring the Gospel Home: Scottish Missions to Palestine, 1839–1917*. London: Tauris, 2006.

McCarthy, Justin. *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*. New York: Columbia University Press, 1990.

Merkley, Paul Charles. *The Politics of Christian Zionism, 1891 –1948*. London: Cass, 1998.

Moscrop, John James. *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and British Interests in the Holy Land*. London: Leicester University Press, 2000.

Nassar, Issam. *European Portrayals of Jerusalem: Religious Fascinations and Colonialist Imaginations*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2006.

Nicault, Catherine. *Je ’rusalem 1850 –1948: Des Ottomans aux Anglais: entre coexistence spirituelle et de ’chirure politique. (Jerusalem 1850–1948: From the Ottomans to the English: between spiritual coexistence and political strife)*. Paris: Autrement, 1999.

Okkenhaug, Inger Marie. *The Quality of Heroic Living, of High Endeavour and Adventure: Anglican Mission, Women, and Education in Palestine, 1888– 1948*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2002.

Oren, Michael. *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the present*. New York: W.W. Norton, 2007.

Perry, Yaron. *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*. London: Cass, 2003.

Pittman, Lester. 'Missionaries and Emissaries: The Anglican Church in Palestine 1841–1948, Ph.D diss., University of Virginia, 1998.

Porter, Andrew, ed. *The Imperial Horizons of British Protestant Missions, 1880–1914*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003.

———. *Religious Versus Empire? British Protestant Missionaries and Overseas Expansion 1700– 1914*. edited by Andrew Porter. Manchester: Manchester University Press, 2004.

Robson, Laura. *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*. Austin: University of Texas Press, 2011.

Shepherd, Naomi. *Zealous Intruders: The Western Rediscovery of Palestine*. London: Collins, 1987.

Silberman, Neil Asher. *Digging for God and Country: Exploration, Archeology, and the Secret Struggle for the Holy Land, 1799–1917*. New York: Knopf, 1982.

Smaberg, Maria. *Ambivalent Friendship: Anglican Conflict Handling and Education for Peace in Jerusalem 1920–1948*. Lund, Sweden: Lund University Press, 2005.

Stanley, Brian. *The Bible and the Flag: Protestant Missions and British Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leicester: Apollos, 1990.

Stein, Kenneth. 'The Intifada and the 1936–39 Uprising: A Comparison'. *Journal of Palestine Studies* 19, no. 4 (1990): 64 –85.

Stockwell, Sarah. "Improper and Even Unconstitutional": The Involvement of the Church of England in the Politics of End of Empire in Cyprus'. In *From the Reformation to the Permissive Society: A Miscellany in Celebration of the 400th Anniversary of Lambeth Palace Library* edited by M. Barber, S. Taylor, and G. Sewer. Woodbridge, VA: Boydell and Brewer, 2010.

———. "Splendidly Leading the Way?" Archbishop Fisher and Decolonisation in British Colonial Africa'. *Journal of Imperial and Commonwealth History* 36, no. 3 (2008): 545– 64.

Swedenburg, Ted. *Memories of Revolt: The 1936–1939 Rebellion and the Palestinian National Past*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Tamari, Salim, ed. *Jerusalem 1948: The Arab Neighbourhoods and Their Fate in the War*. Jerusalem: Institute of Jerusalem Studies, 1999.

Tamcke, Martin, and Michael Marten eds. *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*, Münster, Germany: Transaction Publishers, 2006.

Tejirian, Eleanor, and Reeva Spector Simon eds. *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East*. New York: Middle East Institute, 2002.

Tibawi, A. L. *British Interests in Palestine, 1800–1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*. London: Oxford University Press, 1961.

Townshend, Charles. 'In Defence of Palestine: Insurrection and Public Security'. *The English Historical Review* 103, no. 409 (1988): 917 –49.